

<https://ecs.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Endowment & Charity Studies

E-ISSN: 3115-7475

Vol.3, Issue.2, No.6, 2025, pp 171- 198

Received: 13/08/2025 Accepted: 04/11/2025

Research Paper

Comparative Study of Charity Systems in the Contemporary Middle East: A Case Study of Religious Charities in Iran, Egypt, and Turkey

Jamshid Mirzaei *

Visiting Professor, Department of Social Studies, Zeinbieh Campus, Farhangian University of Tehran Province, Tehran, Iran
jamshid.mirzaei@ut.ac.ir

Gholamreza Ghaffary

Professor, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Tehran ,Tehran, Iran
Ghaffary@ut.ac.ir

Sara Shariati Mazinani

Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran
smazinani@ut.ac.ir

Introduction

The present study, which aimed to conduct a comparative analysis of charity systems and religious charities in Iran, Egypt, and Turkey, sought to answer the following question: What are the factors affecting the growth and expansion of charities, as well as the most important differences and similarities between philanthropy and religious charities in Iran, Egypt, and Turkey?

In the vast field of theoretical concepts related to charity and altruism, various thinkers and experts, as well as numerous schools, have engaged in theorizing, research, and other theoretical endeavors. Among them, five selected thinkers, namely 1. the pair Mauss/Durkheim, 2. the pair Žižek/Kapoor, and 3. Singer are more important due to the specifics of their theoretical system. These five selected thinkers, in a construction formulation, represent three prominent intellectual traditions in the field of social thought on benevolence. These three traditions can be named as follows: A. Conditional benevolence (Mauss/Durkheim), B. Positive benevolence (Singer), and C. Negative benevolence (Žižek/Kapoor).

Methodology

The research method adopted here is the comparative method, which is based on comparison to understand the similarities and differences between social units. In the field of social sciences and sociology, comparative research can be defined as research that systematically attempts to compare social units and realities with each other by providing empirical evidence and documentation. Considering the objectives of the research, it should be said that the present study is a comparative study (comparison of religious charity and benevolence systems in Middle Eastern societies), following the qualitative tradition (in-depth description) and of a case-based type (case study of three religious charity institutions) and with few cases or small N (three countries: Iran, Egypt, and Turkey).

*Corresponding Author

Mirzaei, J., Ghaffary, Gh., & Shariati Mazinani, S. (2025). Comparative study of charity systems in the contemporary middle east: A case study of religious charities in Iran, Egypt, and Turkey. *Journal of Endowment & Charity Studies*, 3(2), 171-198. <https://doi.org/10.22108/ecs.2025.146315.1143>

3115-7475© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

<https://doi.org/10.22108/ecs.2025.146315.1143>

Findings

A study of the Middle East region from a historical sociological perspective shows that multiple factors and variables have been effective in the growth and expansion of charitable institutions in the Middle East region, the most important of which are 1. Human benevolent motives and religious tendencies; 2. Poverty and social inequalities; 3. Private sector reluctance; 4. Implementation of neoliberal programs and governments' retreat from the field of social responsibilities. At the macro-national and general level, a comparative study of the three countries, based on secondary analysis of annual CAF data, showed that in the most recent data, the regional and global rankings for Iran are 3 and 27, for Egypt 12 and 128, and for Turkey 11 and 122, respectively. Here, we witness Iran's 101-point advantage over Egypt and a 95-point advantage over Turkey.

Also, secondary analysis of data from the World Values Survey (WVS) showed that in terms of membership in charitable organizations, Iran is six times more likely to be a member than Egypt and five times more likely to be a member than Turkey. Also, in all three countries, men are more likely to be members than women. It should be added that in Iran, more than four-fifths of respondents stated that they have "a lot and very much trust" in charitable institutions. In Egypt, less than half of respondents stated that they have "a lot and very much trust" in charitable organizations, and in Turkey, about three-fifths of respondents stated that they have "a lot and very much trust" in charitable institutions. Also, in Iran and Turkey, older people and adults have more trust in charitable institutions than the other two age groups, namely, middle-aged and young people. But in Egypt, young people have more trust in charitable institutions than the other two age groups, and as people get older, their level of trust in charitable institutions decreases slightly.

At the organizational level, the " DarolEkram-e-Hazrat Abolfazl's Al Abbas Charitable Institute " has been considered for Iran, the Dar Al-Orman" for Egypt, and the "Kimse Yok Mu Solidarity and Aid Association" for Turkey. Therefore, here, these three charitable institutions were examined in their entirety and as a complete social matter and in their specific historical, cultural, and political context and in various dimensions (founders, target community, status of activity, method of providing services, method of communication and inspiration from religious teachings, method of securing financial resources, etc.)

Discussion and Conclusion

All three charity associations studied (despite being located in three different cultural, historical, and social contexts) have a religious approach, and their starting point for civic activism and social activity is religious and theological motivations, but they offer their services to all those in need without any boundaries of identity or religion. Another point is that DarolEkram of Iran emphasizes education (granting scholarships to talented students) as the main tool in the social mobility of those in need and their escape from the cycle of poverty, Al orman of Egypt focuses on sustainable and multidimensional development, and Kimse Yok Mu of Turkey focuses on international relief and rescue activities and emergency aid.

One of the reasons for this type of focus on goals in the three associations studied is that, given the relative prosperity of Turkish society (especially since the 1980s and after the economic reforms carried out during the Turgut Ozal era), and the fact that Turkish citizens enjoy an acceptable level of per capita income, as well as the presence of businessmen, industrialists, and capital affiliated with the Hizmet and Gülen movements around the world, it is somewhat natural for Kimse Yok Mu to focus on cross-border and international goals, namely relief and rescue in disasters and emergencies. However, in Iran, given the presence of talented students who live in an unfavorable financial and economic situation for their families and the high probability of dropping out of school and leaving the educational cycle for such students, DarolEkram has placed its emphasis and focus on supporting and providing scholarships to these students, because education plays an important role in the social mobility of the lower classes and layers of Iranian society. In the Egyptian Al Orman Association, the presence of a team of doctors, engineers, specialists, and high-ranking experts on the board of directors of the association and the policy-making and planning of senior managers - who also have experience working in the Egyptian government and political system - has led to the association emphasizing and focusing on sustainable and multidimensional development, given Egypt's serious weaknesses in the field of human development and sustainable development (ranked 110th in the world). Overall, Iran, Egypt, and Turkey have rich and different experiences of charity in their social life.

Keywords

Comparative Study, Case Study, Charity Systems, Religious Charities, Middle East.

<https://doi.org/10.22108/ecs.2025.146315.1143>

مقاله پژوهشی

مطالعه تطبیقی نظام‌های خیریه در خاورمیانه معاصر؛ مطالعه موردی خیریه‌های مذهبی ایران، مصر و ترکیه

جمشید میرزایی^{۱*} , غلامرضا غفاری^۲ و سارا شریعتی‌مزینانی^۳

۱. استاد مدعو، گروه آموزشی مطالعات اجتماعی، پردیس زینیه، دانشگاه فرهنگیان استان تهران، تهران، ایران

jamshid.mirzaei@ut.ac.ir

۲. استاد، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

Ghaffary@ut.ac.ir

۳. استادیار، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

smazinani@ut.ac.ir

چکیده

کنش خیر از مهم‌ترین کنش‌های اجتماعی است و خیریه‌ها از مهم‌ترین نهادهای جوامع خاورمیانه هستند. پرسش اصلی پژوهش حاضر این است: عوامل مؤثر بر رشد و گسترش نظام‌های خیریه و نیز مهم‌ترین تمایزات و اشتراکات خیریه‌گرایی و خیریه‌های مذهبی در ایران و مصر و ترکیه کدام‌اند؟ پژوهش حاضر مطالعه‌ای تطبیقی ذیل سنت کیفی و از نوع موردمحور و با موارد محدود و کم یا N کوچک است. طبق تحلیل ثانویه داده‌های حاصل از پیمایش‌های جهانی، رتبه منطقه‌ای و جهانی دهش برای کشور ایران بهتر از ترکیه و مصر بوده است و در ایران عضویت انجمنی و اعتماد به خیریه‌ها بیش از مصر و ترکیه است. همچنین، در سطح سازمانی، در مطالعه موردی، «دارالاکرام» ایران، «الاورمان» مصر و «کیمسه یوک مو» ترکیه در کلیت خود و به مثابه یک امر تام اجتماعی و در بافتار تاریخی و اجتماعی خاص خود و در ۲۰ مؤلفه (مانند زمینه اجتماعی تأسیس، تأمین منابع مالی، مناسبات با دولت، ماهیت مذهبی بودن مؤسسه و...) بررسی شده‌اند. هر سه انجمن خیریه مورد مطالعه دارای رویکرد دینی هستند و نقطه شروع آنها برای فعالیت اجتماعی انگیزه‌های دینی و الهیاتی بوده‌اند، ولی خدمات خود را بدون مرزبندی هویتی و دینی به تمام نیازمندان عرضه می‌کنند. دارالاکرام بر آموزش به مثابه ابزار اصلی در تحرک اجتماعی نیازمندان و خروج آنان از چرخه فقر تأکید می‌کند، الاورمان بر توسعه پایدار و چندبعدی و نیز کیمسه یوک مو بر فعالیت‌های بین‌المللی امداد و نجات و کمک‌های اضطراری متمرکز شده است. در مجموع، ایران، مصر و ترکیه تجربیاتی غنی و متفاوت از خیریه‌گرایی در حیات اجتماعی خود دارند.

واژه‌های کلیدی: مطالعه تطبیقی، مطالعه موردی، نظام‌های خیریه، خیریه‌های مذهبی، خاورمیانه.

*نویسنده مسئول

میرزایی، ج.، غفاری، غ.، و شریعتی‌مزینانی، س. (۱۴۰۴). مطالعه تطبیقی نظام‌های خیریه در خاورمیانه معاصر؛ مطالعه موردی خیریه‌های مذهبی ایران، مصر و ترکیه. *مطالعات وقف و امور خیریه*، ۳(۲)، ۱۷۱-۱۹۸. <https://doi.org/10.22108/ecs.2025.146315.1143>

۱- مقدمه و بیان مسأله

برخی از پژوهشگران معتقد هستند «رابطه بین دین و حیات اجتماعی همواره یکی از پرمناقشه‌برانگیزترین مباحث در محافل علوم اجتماعی بوده و هست» (غفاری و حبیب‌پور، ۱۳۹۷: ۱۱۷). از این رو، با اندکی تسامح، می‌توان خیریه اسلامی یا خیریه در اسلام را به عنوان حلقه اتصال یا میانجی بین دو مفهوم «دین» و «حیات اجتماعی» در نظر گرفت. با مراجعه به متون الهیاتی و آموزه‌های دین اسلام، می‌توان فهمید در موارد متعدد بر خیرات و مبرات و کمک به فقرا و نیازمندان تأکید شده است. همچنین، شواهد تاریخی نشان می‌دهد در منطقه خاورمیانه، به ویژه ایران، مصر و ترکیه، بسیاری از خیرخواهی‌ها ملهم از آموزه‌ها و متون دینی بوده‌اند. همان‌طور که امی سینگر^۱ تصریح می‌کند: «خیریه به طور تاریخی و اجتماعی میراث پیشینیان و شاخصه مشترک مسلمانان معاصر است و از لحاظ فرهنگی و سیاسی و اقتصادی درهم آمیخته و غیرقابل جداسازی است» (سینگر، ۱۳۹۶: ۳۷۹). کشور ایران و دیگر جوامع خاورمیانه از نظر کنش‌های خیر، امور خیریه و فعالیت‌های نیکوکارانه، تاریخی پرفراز و فرود داشته‌اند. با این حال، می‌توان گفت جوامع خاورمیانه در چند دهه اخیر شاهد یک چرخش و تغییر عمده در نوع خیریه‌ها بوده‌اند.

در چند دهه گذشته، انواعی جدید از نهادهای مدنی و غیردولتی ایمان‌بنیاد (F.B. NGOs)^۲ شروع به ظهور کردند که اساساً با تشکلهای سنتی اسلامی پیش از خود متفاوت هستند. این نهادهای جدید از دین به عنوان منبع الهام یا انگیزه استفاده می‌کنند، اما گفتمان و فعالیت‌هایشان صراحتاً ماهیت مذهبی ندارد. علاوه بر این، برخلاف تشکلهای [سنتی] اسلامی، این سازمان‌های غیردولتی جدیدتر خارج از مساجد فعالیت می‌کنند و فعالیت‌های آنها شامل دروس دینی و موعظه^۳ نمی‌شود؛ بلکه این نهادها در دفاتر مدرن و خارج از مساجد کار می‌کنند و تمایل به داشتن کارکنان حرفه‌ای دارند و برای فعالیت‌های خود به تعدادی زیاد از جوانان داوطلب متکی هستند. علاوه بر این، نهادهای جدید به جای استفاده از زبان [ثواب] خیریه که توسط نهادهای سنتی استفاده می‌شود، از زبان توسعه، ظرفیت‌سازی^۴ و توانمندسازی^۵ استفاده شده توسط نهادهای مدرن استفاده می‌کنند (Shehata, 2012: 84).

در خاورمیانه، ایران و مصر و ترکیه هم از جنبه اقتصادی و اجتماعی، عمده‌ترین کشورهای منطقه هستند (فوران، ۱۳۹۸: ۳۳) و نقشی که این سه کشور «در شکل‌گیری رویکردها و جریان‌های سنتی و بازاندیشانه در حوزه دین بر سایر مناطق فرهنگی جهان اسلام» داشته‌اند (اعتمادی‌فرد، ۱۳۹۴: ۶۷) بر اهمیت موضوع می‌افزاید. بنابراین، با توجه به اینکه در خاورمیانه نقش دین در خدمات اجتماعی افزایش یافته و در مطالعات اخیر برجسته شده است (Cnaan et al., 1999) و با عنایت به اهمیت سنت‌های دینی خیرخواهی و نوع‌دوستی و نظام‌های خیریه در سه کشور ایران، مصر و ترکیه و نیز تشابهات/ تمایزات الگوهای خیریه‌گرایی در این جوامع، ضرورت دارد پژوهشی تطبیقی و مقایسه‌محور (بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌ها) با رویکرد جامعه‌شناسی انجام شود؛ زیرا جهت‌گیری آینده جامعه مدنی اسلامی به نسل جدید بازیگران اسلامی بستگی دارد. برخلاف بازیگران قبلی، هدف نسل جدید صرفاً حفظ هویت اسلامی نیست، بلکه به دنبال دسترسی بهتر به زندگی مدرن است؛ بنابراین، با وجود اینکه هنوز مذهبی هستند، ممکن است هنجارهای محافظه‌کارانه را در برخی ابعاد دیگر نیز به چالش بکشند (Zihnioğlu, 2018: 43).

^۱ Amy Singer

^۲ Faith-based NGOs

^۳ Sermon

^۴ Capacity building

^۵ Empowerment

از این رو، با توجه به رویکرد اصلی پژوهش (بررسی تطبیقی نظام‌های خیریه یا خیریه‌های مذهبی در کشورهای ایران، مصر و ترکیه) و عطف به اینکه «هر نوع توصیف و تبیینی، تطبیقی است» (Smelser, 2003: 644)، مسئله‌مندی و «پرسش کانونی»^۱ و پرسش اصلی پژوهش حاضر که پژوهشگر درصدد پاسخ‌گویی به آن است، چنین است: عوامل مؤثر بر رشد و گسترش نظام‌های خیریه و نیز مهم‌ترین تمایزات و اشتراکات خیریه‌گرایی و خیریه‌های مذهبی در ایران و مصر و ترکیه کدام‌اند؟

۲- ادبیات نظری و پیشینه پژوهش

محمدرضا پویافر (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «خیر ایرانی - خیر عراقی؛ مقایسه الگوی فعالیت‌های خیر دینی ایرانیان و عراقیان در آیین پیاده‌روی اربعین» به این نتیجه رسیده است که یکی از ویژگی‌های آیین پیاده‌روی اربعین، مشارکت در فعالیت‌ها و خدمات رایگان داوطلبانه برای زائران است که مصداق «مفهوم خیر دینی» است. بر اساس یافته‌های این پژوهش، هفت نوع فعالیت خیر دینی در خدمت‌دهی داوطلبانه برای زائران شناسایی شده‌اند که عبارت‌اند از: اسکان و تغذیه، خدمات بهداشت و سلامت، خدمات فنی، فرهنگی و مذهبی، خدمات ویژه کودکان، سیاسی-ایدئولوژیکی و خدمات و تسهیلات سفر. همچنین، وی وضعیت سپهر خیر ایرانی و خیر عراقی را از نظر اشتراکات و تفاوت‌ها بر اساس چندین مؤلفه مانند شیوه مدیریت و تأسیس موب‌ها، نقش حکومت در سازمان‌دهی اجرایی اربعین، قوم‌گرایی در ارائه خدمات، انگیزه‌های سیاسی و انقلابی از فعالیت‌های خیر دینی، میزان رقابت برای خدمت‌رسانی، رقابت برای ارائه خدمات، خلوص و سادگی و... مقایسه کرده است.

علی‌رضا صادقی (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان «خیریه‌ای شدن بقا»^۲ به این نتیجه رسیده است که در ایران تشکله‌ها و فعالیت‌های خیریه «ضدجنبش حمایتی» در برابر پیشروی افسارگسیخته بازار نبوده‌اند، بلکه برعکس بازوی مدنی قدرتمندی برای گذار به جامعه بازار شده‌اند. خود تهی‌دستان هم برای برطرف کردن نیازهای حیاتی و ضروری‌شان، به‌جای مقابله ایدئولوژیک علیه اقتصاد بازار، به خیرین پناه می‌برند. از نظر صادقی، خیریه‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد در عمل برای حکومت‌مندی سه کارکرد مهم داشته‌اند: نخست برای ندارها زیستی در حد بقا (بخور و نمیر) فراهم کرده‌اند، دوم با تلطیف مطالبات رادیکال‌تر از تضادهای طبقاتی کاسته‌اند، و سوم با مجبوس کردن حمایت‌شوندگان در خانه‌ها و مکان‌های کنترل‌شده، نظم شهر را حفظ کرده‌اند. از قضا، این سه کارکرد به خدمت یک هدف راهبردی درآمده بودند: پیشبرد برنامه‌های نئولیبرال دولت و کاستن از هزینه‌های اجتماعی و سیاسی آن.

امیرا میترمایر^۳ (2019) در پژوهشی با عنوان «خیریه اسلامی به مثابه غیرسیاسی در مصر معاصر»^۴ به این نتیجه رسیده است که در کشور مصر، خیریه اسلامی به صورت غیررسمی گسترش یافته است. در این کشور، بخشش مؤمنانه در حاشیه دولت اتفاق می‌افتد اما در قلب جامعه نهفته است. اقدامات خیرخواهانه روزانه مصریان را می‌توان به معنای وسیع پیشنهادی هانا آرنست^۵ سیاسی تلقی کرد: «تلاش شهروندان عادی برای شکل‌دادن به شرایط زیست جمعی خود...» اگر چه این چارچوب آرنستی به پژوهشگران کمک می‌کند تا فراتر از پارامترهای دولت، به سیاست فکر کنند، حتی چنین تصورات گسترده‌ای درباره سیاست با اینکه بخشندگان مؤمن در مصر چگونه اقداماتشان را درک می‌کنند، هم‌خوانی ندارند. اینان در حالی که به فقرا

¹ Focal Questions

^۲ این پژوهش بخش سوم (صص. ۸۵-۱۳۰) از کتاب زندگی روزمره تهی‌دستان شهری است.

³ Amira Mittermaier

⁴ Islamic Charity as (Non) Political in Contemporary Egypt

⁵ Hannah Arendt

کمک می‌کنند، معمولاً خود را به دور از امور اجتماعی و مادی می‌کشانند و ماورای آن، بهشت و خدا را مدنظر قرار می‌دهند؛ حتی اگر «ماورا» با «اینجا و اکنون» ارتباطی مستقیم نداشته باشد. قراردادن خدا در پیش‌زمینه^۱، و دیگری رنج‌دیده در پس‌زمینه^۲، هم درک لیبرالی از شفقت و هم ضرورت نئولیبرالی خودیاری^۳ را مختل می‌کند. از آنجا که عمل متقابل با واسطه انجام می‌شود، قدرت انضباطی آن بر گیرنده محدود است و گیرندگان از صدمه‌ای که بخشش (خیریه) ایجاد می‌کند، محافظت می‌شوند. می‌توانیم به این نتیجه می‌رسد که در مصر انسان هم ماندگاری و هم تعالی را می‌یابد. در این فرهنگ، گاهی خدا در جایگاه قانون‌گذار انتزاعی و قاضی بسیار دور است؛ در مواقع دیگر، خدا از نزدیک حضور دارد. این تأکید می‌تواند در زندگی افراد، از لحظه‌ای به لحظه دیگر و از لحاظ تاریخی تغییر کند.

بورچ‌گروینک^۴ (2020) در پژوهشی با عنوان «ان.جی.اوی.اوی شدن خیریه اسلامی؛ ادعای مشروعیت در بسترهای نهادی در حال تغییر»^۵ به این نتیجه رسیده است که سازمان‌های رفاهی اسلامی در حال حاضر فرایندهای «ان.جی.اوی.اوی شدن»^۶ یا «سازمان غیردولتی شدن» را طی می‌کنند. این پژوهش با تکیه بر داده‌های کیفی از پاکستان، نروژ و بریتانیا، این موضوع را بررسی می‌کند که چگونه چند سازمان رفاه اسلامی که در جنبش‌های سیاسی اسلامی تعبیه شده‌اند، به «NGOهای مسلمان» تبدیل می‌شوند. ان.جی.اوی.اوی شدن خیریه اسلامی نه فقط به معنای تغییر در ساختار سازمانی و وضعیت حقوقی، بلکه تغییراتی عمیق‌تر در گفتمان و عملکرد سازمانی است و شیوه‌هایی را نشان می‌دهد که سازمان‌ها ادعای مشروعیت می‌کنند. برای ادعای مشروعیت به عنوان ارائه‌دهندگان کمک در تغییر محیط‌های نهادی، سازمان‌ها از منابع مذهبی و حرفه‌ای قدرت استفاده می‌کنند. پژوهش حاضر با تحلیل ان.جی.اوی.اوی شدن خیریه اسلامی، اهمیت چارچوب‌های هنجاری را در شکل‌دهی به مشروعیت سازمانی نشان می‌دهد و اهمیت مستمر جنبه‌های اخلاقی و متعالی گفتمان‌ها، شیوه‌ها و هویت ان.جی.اوی.اوی‌های مسلمان را روشن می‌کند.

گیزم زنسیرکی^۷ (2024) در پژوهشی با عنوان «اجتماع مسلمان: نئولیبرالیسم، خیریه و فقر در ترکیه»^۸ نشان می‌دهد از سال ۲۰۰۲، از زمان به قدرت رسیدن، حزب عدالت و توسعه به عنوان حزب حاکم ترکیه، کاهش فقر را به بخش اصلی برنامه سیاسی خود تبدیل کرده است. برنامه حزب عدالت و توسعه علاوه بر اصلاحات نئولیبرال، تأکیدی بر امور خیریه اسلامی داشته است که در تاریخ جمهوری ترکیه بی‌سابقه است. برای درک علل و پیامدهای این پدیده، زنسیرکی مفهوم «اجتماعی مسلمان» را به عنوان رژیم معرفتی می‌کند که شیوه‌های اقتصادی نئولیبرال را با تعهدات رفاهی از طریق عملکرد منحصر به فرد سازمان‌های خیریه اسلامی گرد هم می‌آورد. زنسیرکی با تمرکز بر احتمالات زمینه‌ای و سیالیت شیوه‌های اقتصادی اجتماعی - سیاسی مانند نئولیبرالیسم، سهمی مهم در این زمینه دارد. این پژوهش استدلال می‌کند تمرکز بر خیریه می‌تواند نحوه عملکرد سرمایه‌داری را آشکار کند. وی به طرز قانع‌کننده نشان می‌دهد مداخلات اجتماعی به نام انسان‌دوستی و خیریه، به دور از تضاد با سرمایه‌داری، در واقع می‌توانند سازنده باشند. زنسیرکی در این پژوهش ترکیب ارزش‌های مذهبی و عناصر نئولیبرال

¹ Foreground

² Background

³ Self-help

⁴ Borchgrevink

⁵ NGOization of Islamic Charity: Claiming Legitimacy in Changing Institutional Contexts

⁶ NGOization

⁷ Gizem Zencirci

⁸ The Muslim social: Neoliberalism, charity, and poverty in Turkey

را به شیوه‌های پویا و انعطاف‌پذیر بررسی می‌کند. اگرچه این مجموعه‌های دولتی نئولیبرالیسم اسلامی اشکالی جدید از سخاوت، مفاهیم متمایز فقر و روش‌های بدیع ارتباط با دیگران در جامعه را ایجاد کردند، زنسیرکی نشان می‌دهد چگونه این رژیم رفاهی کارایی مدیریتی و رفاه عاطفی را به قیمت اهداف دیگری مانند برابری، توسعه یا عدالت در اولویت قرار می‌دهد. این پژوهش دریچه‌ای به سوی زندگی روزمره نئولیبرالیسم اسلامی می‌گشاید و در عین حال، آن نوع دغدغه‌های سیاسی را ترسیم می‌کند که به حکمرانی فقر در عصر سرمایه‌داری کنونی دامن می‌زنند.

در جمع‌بندی پژوهش‌های پیشین باید گفت هر کدام از این پژوهش‌ها از یک دیدگاه خاص و بعضاً تک‌بعدی، موضع خیریه را بررسی کرده‌اند؛ برای مثال، زمان و مکان محدود مطالعه (پویافر، ۱۳۹۹)، تأکید بر وجوه منفی و تیره خیریه‌گرایی (صادقی، ۱۴۰۰)، تأکید بر یک جامعه خاص (Mittermaier, 2020)، تأکید برای گذار و دگرگونی از خیریه سستی به نهاد مدنی مدرن (Borchgrevink, 2020) یا نسبت خیریه و فقر و رفاه با سیاست‌های نئولیبرال در یک کشور و در بازه زمانی محدود (Zencirci, 2024) و... اما هیچ کدام در یک جغرافیای وسیع‌تر و با یک بازه زمانی طولانی‌تر و به شکل مقایسه‌ای، خیریه و خیریه‌گرایی را مطالعه نکرده‌اند. از این رو، پژوهش حاضر می‌خواهد با ایجاد نوآوری و با قصد فراروی از پژوهش‌های پیشین، با یک رویکرد مقایسه‌ای و تطبیقی (بررسی اشتراکات و افتراقات)، درک و تحلیلی جدیدتر از نظام‌های خیریه، به ویژه خیریه‌های مذهبی در سه کشور مورد مطالعه ارائه دهد و به فرمایشون متفاوت نظام‌های خیریه در سه جامعه مورد مطالعه پاسخ بدهد.

برخی از پژوهشگران بین دو مفهوم خیریه و نوع دوستی (انسان دوستی) از نظر انگیزه، هدف و خاستگاه مذهبی/ سکولار یا سنتی/ مدرن تفاوت قائل هستند؛ تا جایی که گفته می‌شود «خیریه دارای انگیزه‌های مذهبی و معنوی است و یا با متن‌های دینی تداعی می‌شود، در حالی که در قرن‌های ۱۹ و ۲۰، بشردوستی به حرکت‌هایی با رنگ و بوی سکولار و حرفه‌ای و منطقی اشاره دارد» (سینگر، ۱۳۹۶: ۴۵؛ کاپور، ۱۳۹۸: ۱۷). با این حال، در پژوهش حاضر با مقداری تسامح، مفاهیم نظری نوع دوستی و دیگرخواهی را به سبب شمولیت و فراگیری آن برای تحلیل مفهومی و نظری خیریه‌ها به کار گرفته‌ایم.

در حوزه وسیع مفاهیم نظری^۱ مرتبط با نوع دوستی و دیگرخواهی، متفکران و صاحب‌نظران مختلف و مکاتب متعدد به نظریه‌پردازی و تتبعات و تکاپوهای نظری در حوزه خیریه و نوع دوستی توجه داشته‌اند.^۲ در میان متفکران صاحب‌نظر، کنت^۳ با وجود پیشگامی در این حوزه و برجسته کردن مفهوم دیگرخواهی و «دیانت انسان» و الهام بخشی به سنت دورکیمی، زیمل^۴ با وجود حساسیت به مفاهیم «صورت‌های زیستی» و «انسان حسابگر» و لویناس^۵ با تأکید بر «دیگری» و فکر کردن به او و ضرورت دوست داشتن دیگری، با توجه مقتضیات پژوهش حاضر، قدرت تبیین گری کمتری دارند و در ردیف متفکران منتخب و نهایی قرار نمی‌گیرند. چلبی به عنوان متفکری که در سه دهه اخیر، جایگاهی برجسته در علوم اجتماعی ایران داشته است، اگرچه در نوع شناسی وی، به ویژه مبادله گرم متقارن (یاری‌گری) و مبادله گرم نامتقارن (بخشش) اهمیت زیادی دارد،

^۱ از آنجا که این نوشتار پژوهشی حاضر مستخرج از رساله دکتری نویسنده مسئول است که پیش از آن دفاع شده است و نظریه‌های متعدد و متکثری درباره دیگرخواهی بررسی شده‌اند، در اینجا به خاطر محدودیت حجم صفحات مجله، فقط بر روی سه سنت فکری تأکید می‌شود.

^۲ برای اطلاع بیشتر، رک: (غفاری، شریعتی و میرزایی، ۱۴۰۳: ۱۸۸-۱۶۷).

^۳ Comte

^۴ Simmel

^۵ Levinas

توان تحلیلی و تبیینی وی به طور کامل به کار پژوهش حاضر نمی‌آید. مرتضی فرهادی هم به عنوان پژوهشگر و نظریه‌پرداز ایرانی و تأکید خاص بر شرایط بومی و مقتضیات خاص اجتماعی و فرهنگی جامعه ایران، مفاهیم سه‌گانه خودیاری، هم‌یاری و دیگریاری (نوع‌دوستی ناب و خالص) را مفهوم‌سازی کرده است و اگرچه گونه سوم، یعنی دیگریاری، با پژوهش حاضر قرابت دارد، در مجموع، با توجه به مقتضیات و شرایط خاص پژوهش حاضر، در جمع‌بندی نهایی و به طور کامل، به کار پژوهش حاضر نمی‌آید. مکتب انتخاب عقلانی با توجه به اینکه همه چیز را از زاویه سود و محاسبه نفع و ضرر می‌بیند، قدرت تبیین اقدامات فداکارانه و خیرخواهانه و نوع‌دوستانه بدون چشمداشت را ندارد. مکتب مبادله هم بر اساس بده‌بستان است و در آن، هر کمک، بخشش و دادنی لزوماً باید با جبران و برگشت همراه باشد؛ از این رو، توانایی تبیین بخشش و دهش یک‌سویه، گم‌نام و ناشناس را ندارد. مکتب کنش متقابل نمادین هم که عموماً بر سطح خرد (کنش روزمره) و درون‌گروه و همدلی با هم‌گروه (افراد دارای فاصله اجتماعی کمتر) متمرکز است، قدرت تبیین بخشش‌های فرامرزی، برون‌گروهی، کمک به افراد غریبه ناشناس و غیریت‌اندیشی را ندارد. در نتیجه، به دلایلی که مطرح شد، این سه مکتب هم از تحلیل نهایی پژوهش حاضر خارج می‌شوند.

در این میان، پنج متفکر منتخب، یعنی: ۱. زوج موس/دورکیم^۱، ۲. زوج ژیزک/کاپور^۲ و ۳. سینگر با توجه به مختصات دستگاه نظری‌شان، بیشتر به کار پژوهش حاضر می‌آیند. این پنج متفکر منتخب در یک صورت‌بندی برساختی^۳، نماینده سه سنت فکری برجسته در ساحت اندیشه اجتماعی خیرخواهی هستند. این سه سنت را می‌توان این‌گونه نام‌گذاری کرد: الف. خیریه‌گرایی مشروط^۴ (موس/دورکیم)، ب. خیریه‌گرایی ایجابی^۵ (سینگر)، پ. خیریه‌گرایی سلبی^۶ (ژیزک و کاپور)، اما دلیل انتخاب این متفکران و سه سنت فکری:^۷

دلیل انتخاب موس/دورکیم: موس در مقام یک مردم‌شناس و دورکیم در مقام یک عالم اجتماعی ژرف‌بین و به عنوان یکی از بنیان‌گذاران جامعه‌شناسی، در زمانه‌ای که فردگرایی افراطی، گریز از مسئولیت اجتماعی، رقابت روزافزون برای موفقیت فردی، عافیت‌طلبی، سیاست‌گریزی، تضعیف عام‌گرایی و تشویق خاص‌گرایی و به عبارت موجز «کاهش همبستگی اجتماعی»، تهدیداتی جدی برای زیست اجتماعی ما هستند، میراث فکری موس/دورکیم می‌تواند در اعاده و بازیابی انسان تام اجتماعی و نیز در ساحت اندیشه‌ورزی اجتماعی و کنشگری مدنی و پذیرش مسئولیت اجتماعی راه‌گشا و الهام‌بخش باشد.

دلیل انتخاب سینگر: در شرایطی که مکاتب و نحله‌هایی همچون مکتب رفتار عقلانی (افرادی مانند گری بکر^۸) و مکتب مبادله (افرادی مانند پیتز بلاو^۹) و... هرگونه مسئولیت‌پذیری اجتماعی و کنش خیرخواهانه و نوع‌دوستانه را ذیل رفتار

^۱ Mauss/Durkheim

^۲ Žižek/Kapoor

^۳ Construction Formation

^۴ Conditional Charitism

^۵ Positive Charitism

^۶ Negative Charitism

^۷ این صورت‌بندی برساختی ابداع نویسنده مسئول مقاله بوده است. با توجه به اینکه در رساله‌های دکتری علاوه بر نقد نظریه‌ها، باید مشارکت نظری و مفهوم‌پردازی هم صورت بگیرد، این صورت‌بندی سه‌گانه محصول تأملات نظری نگارنده بوده است. علاوه بر رساله، در مقاله جدیدالانتشار «بررسی تطبیقی مسئولیت اجتماعی خیرخواهی در دستگاه اندیشگی دورکیم، سینگر و ژیزک»، این صورت‌بندی برساختی را به طور مفصل توضیح داده‌ایم (غفاری، میرزایی و شریعتی، ۱۴۰۳).

^۸ Gary Becker

^۹ Peter Blau

محاسبه‌گرانه سود و زیان و دودوتا چهارتا کردن و در مسیر تلاش برای کسب قدرت، پرستیژ اجتماعی، آبرو و حشمت، شهرت، خوشنامی و... می‌دانند و از نظر ایشان، انسان‌ها با محاسبه سود بیشینه و زیان کمینه در یک عمل اجتماعی (چربش سود بر ضرر و کسب دستاورد حداکثری)، اگر نتیجه و خروجی آن عمل اعتبار اجتماعی و به چشم دیگران بزرگ‌آمدن باشد، انجام رفتار خیرخواهانه را توجیه‌پذیر می‌دانند، در این میان، سینگر به عنوان نماینده و نماد «جنبش دیگر دوستی مؤثر» در دفاع از اندیشه مسئولیت اجتماعی انسان‌ها و خیرخواهی عام‌گرایانه حضوری فعال دارد و اندیشه و باور خیرخواهی و نوع‌دوستی بدون چشمداشت و فارغ از هر گونه مرزبندی هویتی را تبلیغ و ترویج می‌کند.

دلیل انتخاب ریزک/کاپور: این زوج با پذیرش مسئولیت اجتماعی روشنفکر، برای مقابله با نتایج خودخواهی افراطی و فردگرایی ویران‌گر و سیاست‌زدایی از جامعه و نیز برای یادآوری علل بنیادین شرایط نابه‌سامان موجود، با نگاهی متفاوت و با نقد ساختارهای درهم‌تنیده اقتصاد سیاسی سرمایه‌داری، کل داستان را نوعی بازی در زمین نظام سرمایه‌داری و پذیرش قواعد این بازی و نظام می‌بینند و ضمن برجسته‌کردن نقش ساختار اقتصاد سیاسی و نظم سیاسی-حقوقی مستقر در پدیدآیی وضع موجود و نیز با نقد اندیشه‌های نئولیبرال (که در پی مسئولیت‌زدایی از حکومت‌ها هستند)، نقش آن را در ترویج و میدان‌دادن به فعالیت‌های خیرخواهانه به چالش می‌کشند.

۳- روش پژوهش

روش پژوهشی اتخاذشده در اینجا روش تطبیقی است. اجمالاً می‌توان گفت «روش تطبیقی مبتنی بر مقایسه برای فهم شباهت‌ها و تفاوت‌های میان واحدهاست» (غفاری، ۱۳۸۸: ۷۶). سی. رایت میلز^۱ معتقد است پژوهش‌های دانشمندان علوم اجتماعی درباره نهاد‌های اجتماعی بیشتر تطبیقی بوده‌اند (میلز، ۱۳۸۷: ۱۶۰). در حوزه علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی، پژوهش تطبیقی را می‌توان پژوهشی تعریف کرد که به صورت نظام‌مند کوشش می‌کند با ارائه مدارک و مستندات تجربی، واحدها و واقعیت‌های اجتماعی را با یکدیگر مقایسه کند (میرزایی، ۱۴۰۲: ۷۱).

با توجه به اینکه بررسی کلی نظام‌های خیریه و وضعیت خیریه‌گرایی در هر کشور سیمایی عمومی از کنش‌های خیر و خیریه‌گرایی به ما می‌دهد، این سیما فقط در سطح باقی می‌ماند و دقیق و عمیق نیست. از طرف دیگر، توجه و تمرکز صرف بر سه مؤسسه خیریه (تحت عنوان مطالعه موردی) اگرچه اطلاعاتی جالب توجه و ذی‌قیمت را در اختیار ما می‌گذارد، این سبک پژوهش نمی‌تواند نشانگر و مدعی ترسیم سیمای عمومی وضعیت خیریه‌گرایی در هر سه جامعه باشد. به‌ناچار و برای افزودن غنای کار و اقناع‌بخش‌بودن یافته‌های پژوهش، «تحلیل دوسطحی» را انتخاب کرده‌ایم؛ یعنی از یک سو، «واحد تحلیل»^۲ ما سطح کلان، یعنی جامعه یا کشور، است (سیمای عمومی و کلی خیریه و نظام‌های خیریه در جامعه مدنظر) و از سوی دیگر، واحد تحلیل ما سازمان یا انجمن است (مطالعه عمقی و تفصیلی انجمن مورد مطالعه). از این رو، با عنایت به اهداف پژوهش، می‌توان گفت پژوهش حاضر مطالعه‌ای تطبیقی (مقایسه نظام‌های خیریه و خیر مذهبی در جوامع خاورمیانه)،

^۱ C. Wright Mills

^۲ راگین (۱۳۹۷) به وجود «انسجام اندک در میان متخصصان علوم اجتماعی تطبیقی» و «ابهام» در مفهوم «واحد تحلیل» در مطالعات تطبیقی اشاره می‌کند و برای برطرف‌کردن ابهام و روشن‌کردن این مسأله بر ضرورت تمایز میان دو معنا از واحد تحلیل، یعنی «واحد تبیین» و «واحد مشاهده»، تأکید می‌کند. این معنی دوگانه از واحد تحلیل از نظر وی «یا به مثابه مقولاتی که داده‌ها به آنها تعلق دارند یا مقوله‌ای نظری است» (راگین، ۱۳۹۷: ۳۹-۴۰) و درباره واحد مشاهده معتقد است «ناظر بر واحدی است که برای جمع‌آوری و تحلیل داده از آن استفاده می‌شود» (راگین، ۱۳۹۷: ۴۰).

ذیل سنت کیفی (توصیف ژرف) و از نوع موردمحور (مطالعه موردی سه مؤسسه خیریه مذهبی) و با موارد معدود و کم یا N کوچک (سه کشور ایران، مصر و ترکیه) خواهد بود. با این تفاسیر، در اینجا، پژوهشگر به دنبال ژرفانگری، تفصیل بیشتر، توصیف تفصیلی و تشریح عمیق فرایندهای اجتماعی سیاسی مؤثر بر نظام‌های خیریه در تعدادی معدود از موارد (ایران و مصر، ترکیه) خواهد بود. راگین^۱ یکی از ارزشمندترین ویژگی‌های رویکرد تطبیقی کیفی موردمحور را «برقراری دیالوگ عمیق میان داده‌ها و ایده‌های محقق» می‌داند (راگین، ۱۳۹۷: ۸۵). به طور خلاصه، پژوهش حاضر به عنوان پژوهشی تطبیقی و در سنت کیفی و با موارد معدود، یعنی N کوچک، انجام شده است.

در اینجا، برای ایران «مؤسسه خیریه و عام‌المنفعه دارالاکرام حضرت ابوالفضل العباس»^۲، برای مصر «جمعیت خیریه الاورمان»^۳ و برای ترکیه «انجمن کمک و همبستگی کیمسه یوک مو»^۴ در نظر گرفته شده است.^۵ از این رو، در اینجا، انجمن‌های خیریه دارالاکرام ایران، دارالاورمان مصر و کیمسه یوک مو ترکیه در کلیت خود و به مثابه یک امر تام اجتماعی و در متن و بافتار تاریخی، فرهنگی و سیاسی خاص خود و در ابعاد مختلف (مؤسسان، جامعه هدف، وضعیت فعالیت، نحوه ارائه خدمات، نحوه ارتباط و الهام‌گیری از آموزه‌های دینی، نحوه تأمین منابع مالی و...) بررسی می‌شوند.

برای جمع‌آوری داده‌ها و همچنین به منظور غنابخشیدن و اعتباردادن به یافته‌ها از تکنیک‌هایی مختلف مانند:

۱. تحلیل ثانویه داده‌های حاصل از پیمایش‌های بین‌المللی مانند «بنیاد کمک خیریه‌ها» (CAF)^۶ و ارزش‌های جهانی (WVS)^۷؛

۲. بررسی اسناد مالی و حقوقی و گزارش‌های ادواری این انجمن‌ها،

۳. مصاحبه با صاحب‌نظران و متخصصان حوزه خیریه و... استفاده می‌شود. با لحاظ کردن این مهم تلاش شده است تا با تحلیل دقیق داده‌ها، فهمی از الگوهای حاکم بر مناسبات و نظام‌های خیریه‌ای در ایران و مصر و ترکیه به دست آید.

۴- یافته‌های پژوهش

در این قسمت، یافته‌های پژوهش در سه بخش: ۱. علل رشد و گسترش نهادهای خیریه در خاورمیانه، ۲. بررسی خیریه‌گرایی سه جامعه مورد مطالعه طبق تحلیل ثانویه داده‌های حاصل از پیمایش‌های جهانی و ۳. بررسی تطبیقی موردمحور خیریه‌های مذهبی در سه کشور مورد مطالعه ارائه می‌شود.

¹ Ragin

² DarolEkram-e-Hazrat Abolfazl's Al Abbas Charitable Institute

³ Al Orman Association (Dar Al-Orman)

⁴ Kimse Yok Mu Solidarity and Aid Association

^۵ پژوهش حاضر نشان می‌دهد خیریه مذهبی، برخلاف بدهاوت اولیه و ظاهری خود، مفهومی سخت و بدتعریف است. معمولاً و در نگاه اول، تصور بسیاری از افراد از نهادهای خیریه مذهبی، انجمن‌ها و نهادهایی هستند که نام و عنوانشان، نام و عنوانی مذهبی (اسامی قدسی) باشد یا مؤسسه‌هایی که به آموزش و تبلیغ دین مشغول هستند یا زیر نظر یک نهاد مذهبی بزرگ‌تر (مانند آستان‌ها، مساجد، حوزه‌های علمیه، دفاتر شیوخ، علما و مراجع دینی و ائمه جمعه و جماعات) فعالیت می‌کنند. این سه انجمن از میان فهرستی از ۳۲ انجمن برجسته از هر سه کشور (از نظر تاریخچه، سبک متفاوت فعالیت، برندسازی، نفوذ اجتماعی، حامیان مشهور و موجه، اشتها بین‌المللی، نگاه الهام‌بخش دینی در فعالیت‌ها، پرهیز از تفکیک و مرزبندی هویتی، قومی، نژادی، دینی در جامعه هدف و...) انتخاب شده‌اند.

⁶ Charities Aid Foundation

⁷ World Values Survey

۴-۱ علل رشد و گسترش نهادهای خیریه در خاورمیانه

با نگاه جامعه‌شناسی تاریخی به منطقه خاورمیانه و بررسی تاریخ و نیز بسترهای سیاسی و فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی این منطقه، می‌توان گفت عوامل متعددی موجب رشد و گسترش خیریه‌ها و به ویژه خیریه‌های مذهبی مدرن در این منطقه شده‌اند. برخی از مهم‌ترین این عوامل عبارت‌اند از:

۱. انگیزه‌های خیرخواهانه انسانی و تمایلات مذهبی برای کمک به هم‌نوعان و دستگیری از ضعفا و فقرا؛
 ۲. وجود نابرابری‌های اجتماعی و نیازهای برآورده‌نشده در میان فقرا و تهی‌دستان این جوامع؛
 ۳. تمایل نداشتن بخش خصوصی و بازار برای ورود به حوزه‌های اجتماعی غیرسودآور؛
 ۴. اصرار بسیاری از دولت‌ها برای در پیش گرفتن برنامه‌های موسوم به «تعدیل ساختاری» و عمل کردن به دیدگاه‌های راست‌گرایانه و نئولیبرالیستی^۱ (صورت متأخر سرمایه‌داری جهانی) تحت عنوان خصوصی‌سازی، چابک‌سازی یا کوچک‌سازی دولت و در نتیجه، عقب‌نشینی مستمر و مُصرانه از حوزه مسئولیت‌های اجتماعی مانند مسکن، بهداشت، رفاه، آموزش، به‌زیستی و برون‌سپاری این حوزه‌ها و نیز بی‌توجهی به مقوله عدالت اجتماعی.
- از این رو، از ترکیب و برهم‌کنش این عوامل و شرایط زمینه‌ای با برخی شرایط و عوامل دیگر، موقعیت برای حضور نهادهای مدنی و خیریه و داوطلب و خیریه‌های مذهبی فراهم شده است. به تعبیر دیگر، ورود خیریه‌ها و نهادهای مدنی و داوطلب به این حوزه‌ها بخشی از سرانتخاب و تمایل و بخشی از سر اضطراب بوده است.

۴-۲ بررسی خیریه‌گرایی سه جامعه مورد مطالعه طبق تحلیل ثانویه داده‌های حاصل از پیمایش‌های جهانی

یکی از راه‌های بررسی وضعیت امر اجتماعی خیر، کنش‌های خیرخواهانه و نهادهای خیریه در یک کشور و بازنمایی سیما و تصویری قابل فهم از نظام خیریه در آن کشور (تحلیل در سطح کلان و جامعه)، استناد به شاخص‌ها، مقیاس‌ها، آمار و ارقام و داده‌های پراستاد جهانی است که توسط مؤسسه‌ها و نهادهای معتبر علمی و بین‌المللی تهیه شده باشد.

۴-۲-۱ تحلیل ثانویه داده‌های حاصل از بنیاد کمک خیریه‌ها (CAF)

استناد ما در این بخش به آمار و داده‌هایی است که «بنیاد کمک خیریه‌ها» یا (CAF) از سال ۲۰۱۰ تا کنون ارائه کرده است. این داده‌های بین‌المللی بر اساس «شاخص جهانی دهش» (WGI)^۲ سه رفتار نیکوکارانه در نظر گرفته می‌شود و مورد پرسش قرار می‌گیرد. این سه رفتار عبارت‌اند از: کمک به یک فرد غریبه، پرداخت و اهدای پول به مؤسسه‌های خیریه، تخصیص وقت به فعالیت‌های داوطلبانه. سپس با محاسبه میانگین امتیاز هر سه رفتار و محاسبات آماری دیگر، رتبه و امتیاز هر کشور در دامنه یک مقیاس به دست می‌آید. حال مسأله این است که وضعیت نهادمندی و کنش‌های خیریه در کشورهای ایران، مصر و ترکیه و به عبارتی، خیریه‌گرایی ایرانیان، مصریان و ترکیه‌ای‌ها مطابق با این شاخص‌های سه‌گانه چگونه است.

■ بررسی تطبیقی وضعیت جوامع مورد مطالعه در جدیدترین داده‌های CAF

^۱ آدام هنیه می‌گوید: «تعدادی از مؤسسه‌های بین‌المللی به ویژه صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی بر اجرای سیاست‌های نئولیبرال نظارت می‌کردند» (هنیه، ۱۳۹۹: ۴۱).

^۲ World Giving Index

در تحلیل داده‌های متأخر و جدیدترین پیمایش CAF (طبق امتیازات شاخص جهانی دهش (WGI) در سال ۲۰۲۴، همان‌طور که **جدول ۱** و **شکل ۱** نشان می‌دهند، کشور ایران در سه شاخص تحت بررسی از امتیاز بالاتر و جایگاهی بهتر نسبت به دو کشور دیگر برخوردار است.

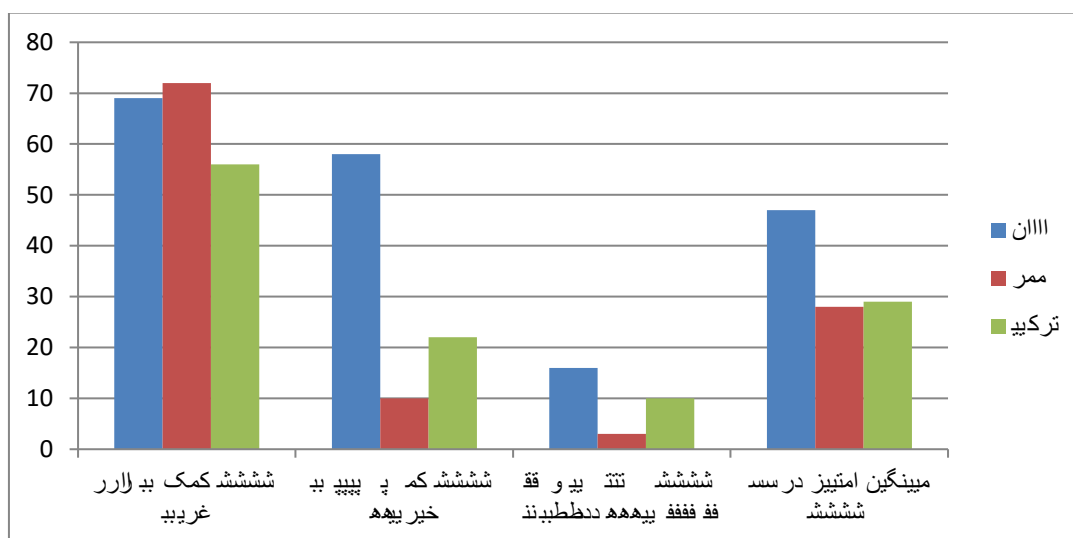
جدول ۱. وضعیت خیریه‌گرایی در سه کشور مورد مطالعه (طبق امتیازات WGI) در جدیدترین پیمایش CAF در سال ۲۰۲۴

Table 1. The state of philanthropy in the three countries studied (according to WGI scores) in the most recent CAF survey in 2024

کشور	امتیاز در شاخص کمک به افراد غریبه	امتیاز در شاخص کمک پولی به امور خیریه	امتیاز در شاخص تخصیص وقت به فعالیت‌های داوطلبانه	میانگین امتیاز در سه شاخص	رتبه در جهان	رتبه در منطقه خاورمیانه
ایران	۶۹	۵۸	۱۶	۴۷	۲۷	۴
مصر	۷۲	۱۰	۳	۲۸	۱۲۸	۱۲
ترکیه	۵۶	۲۲	۱۰	۲۹	۱۲۲	۱۱

(CAF, 2024: 16-18)

برای نمونه، کشور مصر در شاخص «کمک به افراد غریبه» برتری ۳ درصدی به ایران و ۱۶ درصدی به ترکیه دارد، ولی در شاخص «کمک پولی به امور خیریه»، کشور ایران از یک برتری حدوداً ۵ برابری نسبت به کشور مصر و یک برتری حدوداً ۲/۵ برابری نسبت به کشور ترکیه برخوردار است. در شاخص «تخصیص وقت به فعالیت‌های داوطلبانه» وضعیت هر سه کشور نسبت به دیگر کشورهای جهان نامناسب است؛ با این حال، کشور ایران در این شاخص نسبت به دو کشور ترکیه و مصر وضعیت بهتری دارد؛ یعنی در این شاخص، کشور ایران از برتری ۵ برابری نسبت به کشور مصر و از برتری ۱/۵ برابری نسبت به کشور ترکیه برخوردار است. در نهایت، در پیمایش اخیر، رتبه منطقه‌ای (خاورمیانه) و جهانی برای کشور ایران به ترتیب ۳ و ۲۷، برای کشور مصر ۱۲ و ۱۲۸ و برای کشور ترکیه ۱۱ و ۱۲۲ است. دلیل این اختلاف امتیاز و رتبه را به راحتی نمی‌توان تبیین کرد. قطعاً شرایط مالی و اقتصادی مانند «درآمد سرانه» یا «مرئی بودن فقر» نمی‌تواند یک متغیر تأثیرگذار باشد؛ زیرا برای مثال، کشور ترکیه به مراتب از نظر درآمد سرانه و دیگر شاخص‌های اقتصادی نسبت به ایرانیان بالاتر است، ولی ۹۵ پله اختلاف امتیاز دارد. و از طرفی، فقر در مصر نسبت به ایران و ترکیه آشکارتر و رؤیت‌پذیرتر (از نظر ترغیب و تحریک شهروندان متمدول برای کمک به هم‌نوعان فقیر) است، ولی جایگاه آن ۱۰۱ پله از ایران پایین‌تر است. احتمالاً عوامل و متغیرهایی دیگر موجب این اختلاف امتیاز شده‌اند.

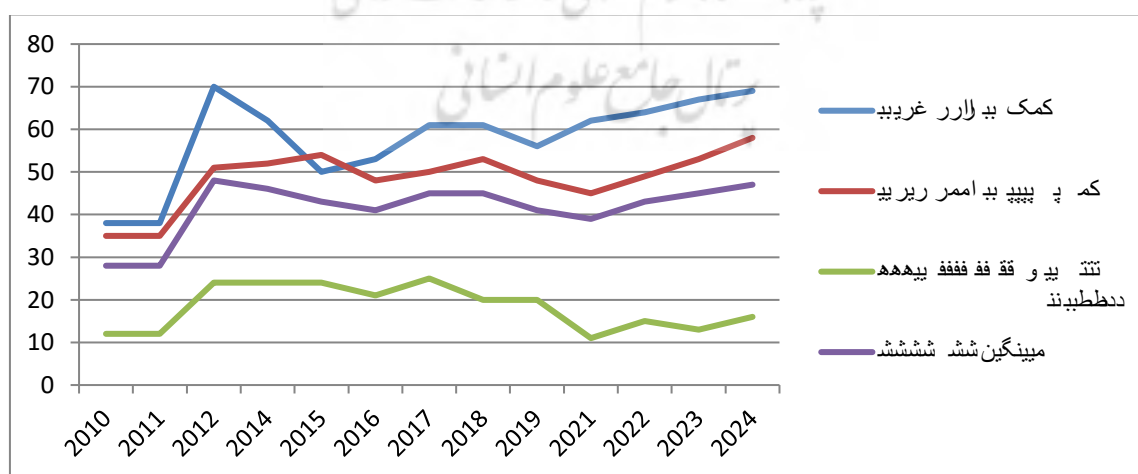
شکل ۱. مقایسه وضعیت خیریه‌گرایی در سه کشور مورد مطالعه (طبق امتیازات WGI) و در جدیدترین پیمایش CAF در سال ۲۰۲۴

Figure 1. Comparison of the state of philanthropy in the three countries studied (according to WGI scores) and in the most recent CAF survey in 2024

■ بررسی تطبیقی روند تغییرات در سه شاخص مورد مطالعه در در بازه زمانی ۲۰۲۴-۲۰۱۰

نکته دیگر که می‌توان از تحلیل ثانویه داده‌های جهانی CAF استنباط کرد این است که روند تغییرات در امر اجتماعی خیریه‌گرایی (طبق سه شاخص جهانی دهش) در طی زمان قابل تأمل است.

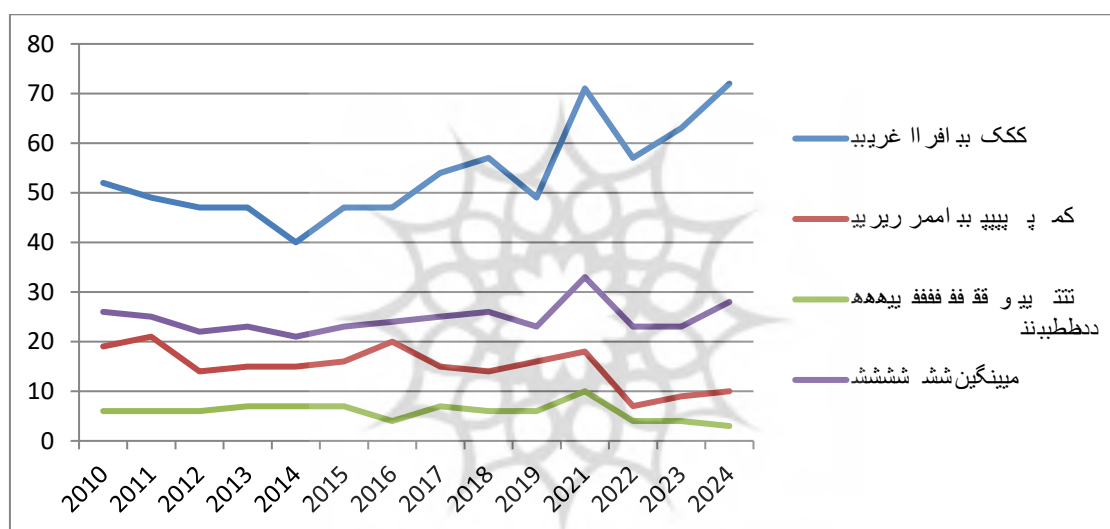
۱. در کشور ایران، همان‌طور که در شکل ۲ قابل مشاهده است، بهترین وضعیت مربوط به سال ۲۰۱۲ است. همچنین، در تمام بازه زمانی مورد مطالعه، کشور ایران دارای فراز و فرود بوده است، اگرچه در چهار سال اخیر دارای یک روند افزایشی در هر سه شاخص بوده است. نکته دیگر اینکه (با لحاظ کردن امتیاز در هر سه شاخص به طور مستقل و نیز امتیاز میانگین سه شاخص) همواره امتیاز دو شاخص «کمک به افراد غریبه» و «کمک پولی به امور خیریه» از نمره میانگین بالاتر بوده است، ولی امتیاز شاخص «تخصیص وقت به فعالیت‌های داوطلبانه» از نمره میانگین کمتر بوده است.

شکل ۲. روند تغییرات وضعیت خیریه‌گرایی ایرانی‌ها طبق سه شاخص جهانی دهش (WGI) در سال‌های ۲۰۲۴-۲۰۱۰

Figure 2. Trends in Iranians' charitable giving according to the three Global Giving Indexes (WGI) from 2010 to 2024

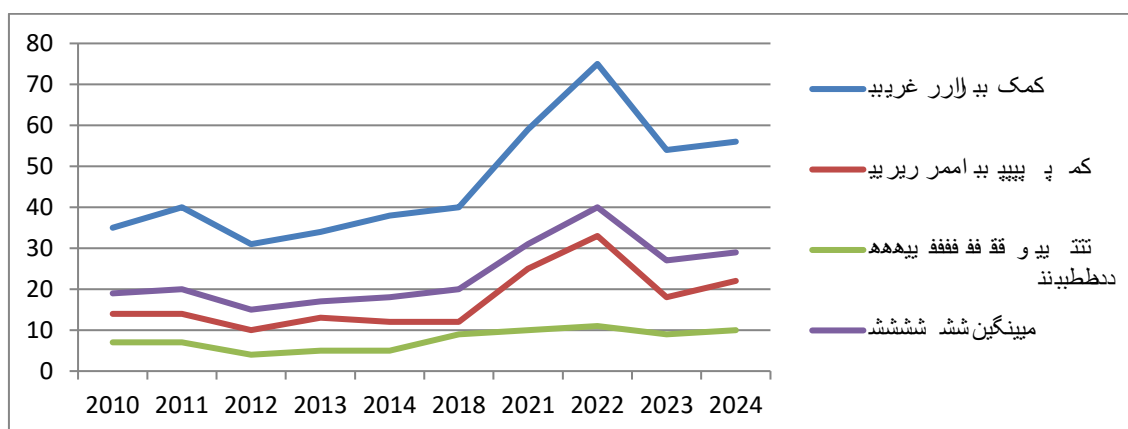
۲. در کشور مصر، همان‌طور که در شکل ۳ قابل مشاهده است، بهترین وضعیت مربوط به سال ۲۰۲۱ است. همچنین، در تمام بازه زمانی مورد مطالعه، به ویژه از ابتدای مطالعه، یعنی سال ۲۰۱۰ تا سال ۲۰۱۹، کشور مصر دارای فراز و فرودی اندک بوده و یک روند کند و بطئی در هر سه شاخص را طی کرده است. نکته دیگر اینکه (با لحاظ کردن امتیاز در هر سه شاخص به طور مستقل و نیز امتیاز میانگین سه شاخص) همواره امتیاز شاخص «کمک به افراد غریبه» از نمره میانگین و نیز نمره دو شاخص دیگر بالاتر بوده است و نقش دو شاخص «کمک پولی به امور خیریه» و «تخصیص وقت به فعالیت‌های داوطلبانه» در کسب امتیاز برای کشور مصر اندک بوده است؛ تا جایی که نمره شاخص «کمک پولی به امور خیریه» هیچ‌گاه از امتیاز ۲۱ درصد و نمره شاخص «تخصیص وقت به فعالیت‌های داوطلبانه» هیچ‌گاه از ۱۱ درصد بالاتر نرفته است. نکته آخر اینکه منحنی امتیاز این شاخص در کشور مصر تا سال ۲۰۲۱ همواره دارای ثبات نسبی و دارای کمترین نوسان بوده و از این سال تا کنون افت داشته است.

شکل ۳. روند تغییرات وضعیت خیریه‌گرایی مصری‌ها طبق سه شاخص جهانی دهش (WGI) در سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۲۴

Figure 3. Trends in the philanthropic status of Egyptians according to the three Global Giving Indexes (WGI) in the years 2010-2024

۳. در کشور ترکیه، همان‌طور که در شکل ۴ قابل مشاهده است، بهترین وضعیت مربوط به سال ۲۰۲۲ است. همچنین، در تمام بازه زمانی مورد مطالعه، به ویژه از ابتدای مطالعه، یعنی سال ۲۰۱۰ تا سال ۲۰۱۸، کشور ترکیه دارای فراز و فرودی اندک بوده است و یک روند کند و بطئی در هر سه شاخص را طی کرده است. در سال‌های ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۲، ترکیه شاهد یک روند افزایشی بوده، ولی در متأخرترین داده‌های پیمایش جهانی، با کاهش و افولی قابل تأمل مواجه بوده است. نکته دیگر اینکه (با لحاظ کردن امتیاز در هر سه شاخص به طور مستقل و نیز امتیاز میانگین سه شاخص) همواره امتیاز شاخص «کمک به افراد غریبه» از نمره میانگین و نیز نمره دو شاخص دیگر بالاتر بوده است و نقش دو شاخص «کمک پولی به امور خیریه» و «تخصیص وقت به فعالیت‌های داوطلبانه» برای کسب امتیاز کشور ترکیه اندک بوده است؛ تا جایی که نمره شاخص «کمک پولی به امور خیریه» هیچ‌گاه از امتیاز ۳۳ درصد و نمره شاخص «تخصیص وقت به فعالیت‌های داوطلبانه» هیچ‌گاه از ۱۱ درصد بالاتر نرفته است. نکته آخر اینکه منحنی امتیاز این شاخص در کشور ترکیه همواره دارای ثبات نسبی و دارای کمترین نوسان بوده است.

شکل ۴. روند تغییرات وضعیت خیریه‌گرایی ترکیه‌ای‌ها طبق سه شاخص جهانی دهش (WGI) در سال‌های ۲۰۲۴-۲۰۱۰

Figure 4. Trends in the philanthropy status of Turkish people according to the three Global Giving Indexes (WGI) in the years 2010-2024

۴-۲-۲-۴ بررسی تطبیقی طبق داده‌های موج هفتم پیمایش ارزش‌های جهانی WVS

علاوه بر داده‌های گزارش‌های جهانی و سالانه CAF، در اینجا برای مقایسه وضعیت خیریه‌گرایی در این سه کشور باید گزارش‌ها و داده‌های پیمایش ارزش‌های جهانی (WVS) در موج هفتم (۲۰۱۷-۲۰۲۲) را بررسی کرد.

■ بررسی تطبیقی «میزان عضویت» در نهادهای خیریه

یکی از نکات مهم در بررسی و تحلیل کنش اجتماعی خیر و نهادهای خیریه‌ای، توجه به میزان عضویت (شامل فعال و غیرفعال) شهروندان در مؤسسه‌ها و نهادهای خیریه است (جدول ۲).

جدول ۲. بررسی میانگین وضعیت عضویت در نهادهای خیریه در سه کشور تحت بررسی در موج هفتم WVS

Table 2. Survey of average status of membership in charitable organizations in the three countries surveyed, in the seventh wave of the WVS

دسته‌بندی و مقوله‌ها	جنس	سن	جمع سطری		
			مرد	زن	زیر ۲۹ سال
وضعیت ایران	عضو نیستم	۶۶/۳	۷۲/۲	۷۳/۶	۷۰/۱
در موج هفتم	عضو غیرفعال	۲۰/۱	۱۷/۶	۱۶/۴	۱۸/۷
ارزش‌های	عضو فعال	۱۳/۶	۱۰/۲	۱۰	۱۱/۲
جهانی	نمی‌دانم/بی‌پاسخ	-	-	-	-
جمع ستونی		۷۶۶	۷۳۳	۴۲۰	۷۳۸
		۳۴۱	۱۴۹۹		
دسته‌بندی و مقوله‌ها	جنس	سن	جمع سطری		
			مرد	زن	زیر ۲۹ سال
وضعیت مصر	عضو نیستم	۹۳/۹	۹۵/۳	۹۱/۶	۹۵/۷
در موج و هفتم	عضو غیرفعال	۳/۵	۳/۵	۳/۲	۲/۹
ارزش‌های	عضو فعال	۲/۶	۱	۳/۲	۱/۲
جهانی	نمی‌دانم/بی‌پاسخ	۰	۰/۲	۰	۰/۲
جمع ستونی		۶۲۱	۵۷۹	۳۱۰	۵۶۲
		۳۲۸	۱۲۰۰		

دسته‌بندی و مقوله‌ها	جنس	سن			جمع سطری	
		مرد	زن	زیر ۲۹ سال	۳۰ تا ۴۹ سال	۵۰ سال و بیشتر
وضعیت ترکیه	عضو نیستم	۹۳/۱	۹۱/۱	۹۱/۴	۹۳/۳	۹۰/۷
در موج هفتم	عضو غیرفعال	۵/۱	۴/۸	۵/۵	۴/۱	۵/۸
ارزش‌های	عضو فعال	۱/۲	۱/۲	۱	۱/۳	۱/۳
جهانی	نمی‌دانم/ بی‌پاسخ	۰/۶	۳	۲/۱	۱/۳	۲/۱
جمع ستونی		۱۲۰۷	۱۲۰۸	۷۱۲	۱۰۸۶	۶۱۶
						۲۴۱۵

(WVS, 2022: 33-34)

طبق داده‌های موج هفتم (۲۰۱۷-۲۰۲۲) از پیمایش ارزش‌های جهانی یا WVS، آن‌طور که در **جدول ۲** قابل مشاهده است، در ایران ۶۹/۲ درصد از پاسخ‌گویان اعلام کرده‌اند عضویتی در مؤسسه‌ها و سازمان‌های خیریه ندارند و ۳۰/۸ درصد از پاسخ‌گویان اعلام کرده‌اند عضویت (۱۸/۹ درصد فعال و ۱۱/۹ درصد غیرفعال) در مؤسسه‌ها و سازمان‌های خیریه دارند. در مصر، ۹۴/۶ درصد از پاسخ‌گویان اعلام کرده‌اند عضویتی در مؤسسه‌ها و سازمان‌های خیریه ندارند و فقط ۵/۴ درصد از پاسخ‌گویان اعلام کرده‌اند عضویت (۳/۵ درصد فعال و ۱/۸ درصد غیرفعال) در مؤسسه‌ها و سازمان‌های خیریه دارند. همچنین، در ترکیه، ۹۲/۱ درصد از پاسخ‌گویان اعلام کرده‌اند عضویتی در مؤسسه‌ها و سازمان‌های خیریه ندارند و ۶/۱ درصد از پاسخ‌گویان اعلام کرده‌اند عضویت (۴/۹ درصد فعال و ۱/۲ درصد غیرفعال) در مؤسسه‌ها و سازمان‌های خیریه دارند. در اینجا، شاهد برتری برابر ایرانی نسبت به مصر و برابری نسبت به ترکیه از نظر عضویت در مؤسسه‌ها و سازمان‌های خیریه هستیم؛ اگرچه نمی‌توان با قاطعیت دلایل این اختلاف آماری در عضویت در سازمان‌های خیریه را تحلیل کرد، شاید عواملی مانند پیشینه و بافت مذهبی متفاوت (تشیع/ تسنن)، اعتقاد به خیر اجتماعی، میل به تشکیل‌گرایی و رفتارهای نهادمند، فراوانی و در دسترس بودن مؤسسه‌های خیریه، شرایط آسان عضویت و فعالیت و... تا حدودی این موضوع را توضیح دهند.

همچنین، طبق این داده‌ها، آن‌گونه که در **جدول ۲** قابل مشاهده است، در هر سه کشور مردان بیش از زنان در مؤسسه‌ها و سازمان‌های خیریه مشارکت و عضویت داشته‌اند. علاوه بر این، در ایران افراد مسن و بزرگسال با ۳۸ درصد نسبت به دو گروه سنی دیگر، یعنی میانسالان با ۳۰ درصد و جوانان با ۲۶ درصد، عضویت بیشتری در مؤسسه‌های خیریه داشته‌اند. در اینجا، به عبارت دیگر، بین افزایش سن و عضویت (شامل فعال و غیرفعال) در مؤسسه‌ها و سازمان‌های خیریه رابطه همبستگی مثبت برقرار است. در مصر برعکس، افراد جوان با ۶/۴ درصد نسبت به دو گروه سنی دیگر، بزرگسالان با ۴/۶ درصد و میانسالان با ۴/۱ درصد، عضویت بیشتری در مؤسسه‌های خیریه داشته‌اند. در نهایت اینکه در ترکیه افراد مسن و بزرگسال با ۷/۱ درصد نسبت به دو گروه سنی دیگر، یعنی جوانان با ۶/۵ درصد و میانسالان با ۵/۴ درصد، عضویت بیشتری در مؤسسه‌های خیریه داشته‌اند.

■ بررسی تطبیقی «میزان اعتماد» به نهادهای خیریه

یکی از دیگر نکات مهم در بررسی و تحلیل کنش اجتماعی خیر و نهادهای خیریه‌ای، توجه به میزان اعتماد شهروندان به مؤسسه‌های خیریه است.

جدول ۳. بررسی میانگین وضعیت اعتماد به نهادهای خیریه در سه کشور تحت بررسی طبق گزارش‌های WVS

Table 3. Survey of the average state of trust in charitable institutions in the three countries studied, according to WVS reports

دسته‌بندی و مقوله‌ها							جنس	سن				جمع سطری	
مرد							زن	زیر ۲۹ سال	۳۰ تا ۴۹ سال	۵۰ سال و بیشتر			
میانگین اعتماد بسیار زیاد							۲۹/۸	۲۸/۵	۳۱/۷	۲۶/۲	۳۲/۶	۲۹/۲	
وضعیت ایران							زیاد						
در موج هفتم							۵۱/۸	۵۲/۷	۴۸/۱	۵۴/۹	۵۱/۶	۵۲/۲	
ارزش‌های جهانی							۱۰/۲	۱۱/۷	۱۱/۲	۱۱	۱۰/۶	۱۰/۹	
ندارم													
اصلا اعتماد ندارم							۷/۳	۷	۸/۶	۷/۶	۴/۴	۷/۱	
نمی‌دانم/ بی‌پاسخ							۰/۹	۰/۱	۰/۵	۰/۴	۰/۹	۰/۵	
جمع ستونی							۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	
دسته‌بندی و مقوله‌ها							جنس	سن				جمع سطری	
مرد							زن	زیر ۲۹ سال	۳۰ تا ۴۹ سال	۵۰ سال و بیشتر			
میانگین اعتماد بسیار زیاد							۶/۶	۱۲/۸	۱۱	۱۰/۷	۶/۴	۹/۶	
وضعیت مصر							زیاد						
در موج هفتم							۳۷/۵	۳۱/۱	۳۹	۳۲/۶	۳۳/۲	۳۴/۴	
ارزش‌های جهانی							۲۰/۶	۱۵/۵	۲۱	۱۸/۷	۱۴/۶	۱۸/۲	
ندارم													
اصلا اعتماد ندارم							۱۶/۹	۱۳/۸	۱۳/۲	۱۸	۱۳/۱۱	۱۵/۴	
نمی‌دانم/ بی‌پاسخ							۱۸/۴	۲۶/۸	۱۵/۸	۲۰/۱	۳۲/۶	۲۲/۴	
جمع ستونی							۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	
دسته‌بندی و مقوله‌ها							جنس	سن				جمع سطری	
مرد							زن	زیر ۲۹ سال	۳۰ تا ۴۹ سال	۵۰ سال و بیشتر			
میانگین اعتماد بسیار زیاد							۱۰/۷	۱۳/۳	۱۰/۷	۱۲/۲	۱۳/۳	۱۲	
وضعیت ترکیه در موج هفتم							۴۶/۹	۴۵/۴	۴۶/۲	۴۵/۸	۴۶/۶	۴۶/۱	
ارزش‌های جهانی							۲۶/۷	۲۴/۲	۲۷/۸	۲۵/۴	۲۲/۷	۲۵/۴	
ندارم													
اصلا اعتماد ندارم							۱۲	۱۳/۲	۱۰	۱۳/۷	۱۳/۶	۱۲/۶	
نمی‌دانم/ بی‌پاسخ							۳/۷	۳/۹	۵/۴	۳/۵	۳/۷	۳/۹	
جمع ستونی							۱۲۰/۷	۱۲۰	۷۱۲	۱۰۸۶	۶۱۶	۲۴۱۵	

(WVS, 2022: 23-24)

طبق داده‌های موج هفتم از ارزش‌های جهانی یا WVS، آن‌طور که در **جدول ۳** قابل مشاهده است، در ایران بیش از چهارپنجم یا ۸۱/۴ درصد از پاسخ‌گویان اعلام کرده‌اند «اعتماد زیاد و خیلی زیاد» به نهادهای خیریه دارند و حدود یک‌پنجم یا ۱۸/۹ درصد هم اعلام کرده‌اند اعتمادی (چندان یا اصلاً) به بنیادهای خیریه ندارند. در مصر کمتر از نیمی یا حدود ۴۴ درصد از پاسخ‌گویان اعلام کرده‌اند «اعتماد زیاد و خیلی زیاد» به سازمان‌های خیریه دارند و بیش از یک‌سوم یا ۳۳/۶ درصد هم اعلام کرده‌اند اعتمادی (چندان یا اصلاً) به نهادهای خیریه ندارند و بیش از یک‌پنجم ۲۲/۴ درصد هم پاسخ روشنی به این پرسش نداده‌اند. در ترکیه هم وضعیت اعتماد به خیریه‌ها این‌گونه بوده است: حدود ۵۸ درصد از پاسخ‌گویان اعلام کرده‌اند «اعتماد زیاد و خیلی زیاد» به خیریه‌ها دارند و حدود ۳۷ درصد هم اعتماد چندانی به این نهادها ندارند و ۴ درصد هم پاسخ روشنی به این پرسش نداده‌اند.

همچنین، طبق این داده‌ها، آن‌طور که در **جدول ۳** قابل مشاهده است، در ایران زنان هم‌اندازه مردان به مؤسسه‌های خیریه اعتماد دارند (۸۱/۲ درصد در برابر ۸۱/۶ درصد). همچنین، در مصر مردان تقریباً به میزان زنان ابراز داشته‌اند به نهادهای خیریه «اعتماد زیاد و خیلی زیاد» دارند (حدود ۴۴ درصد). وضعیت در ترکیه این‌گونه است: زنان اندکی (۱ درصد) بیش از مردان ابراز داشته‌اند که به نهادهای خیریه «اعتماد زیاد و خیلی زیاد» دارند.

از نظر تفکیک و گروه‌بندی سنی، باید گفت آن‌طور که در **جدول ۳** قابل مشاهده است، در ایران، افراد مسن و بزرگسال با ۸۵/۲ درصد نسبت به دو گروه سنی دیگر، یعنی میانسالان با ۸۱/۱ درصد و جوانان با ۷۹/۸ درصد، اعتماد بیشتری به مؤسسه‌های خیریه داشته‌اند. در ترکیه، وضعیت اعتماد گروه‌بندی‌های سنی همانند ایران است: افراد مسن و بزرگسال و میانسالان با ۶۰ درصد نسبت به گروه سنی میانسالان با ۵۸ درصد و جوانان با ۵۷ درصد، اعتماد بیشتری به مؤسسه‌های خیریه‌ها داشته‌اند. به عبارت دیگر، در ایران و ترکیه، بین افزایش سن و اعتماد به نهادها و سازمان‌های خیریه رابطه همبستگی مثبت برقرار است؛ یعنی هرچه سن افراد بالاتر می‌رود، میزان اعتماد به نهادها و مؤسسه‌های خیریه نیز افزایش می‌یابد. اما در مصر وضعیت به گونه‌ای دیگر است؛ افراد گروه سنی جوانان با ۵۰ درصد بیش از دو گروه سنی دیگر یعنی میانسالان با ۴۳/۳ درصد و گروه مسن و بزرگسال با ۳۹/۶ درصد، اعتماد بیشتری به مؤسسه‌های خیریه داشته‌اند. به عبارت دیگر، در مصر بین افزایش سن و کاهش اعتماد به مؤسسه‌ها و سازمان‌های خیریه رابطه همبستگی معکوس خفیفی برقرار است؛ یعنی هرچه سن افراد بالاتر می‌رود، میزان اعتماد آنها به نهادهای خیریه به طور خفیف کاهش می‌یابد.

۳-۴ بررسی تطبیقیِ موردمحورِ خیریه‌های مذهبی در سه کشور مورد مطالعه

در اینجا، برای تحلیل در سطح انجمنی و سازمانی، یعنی بررسی تطبیقی کنش خیر مذهبی و نهادهای خیریه مذهبی، یعنی مؤسسه خیریه و عام‌المنفعه دارالاکرام حضرت ابوالفضل العباس (ایران)، مؤسسه دارالاورمان یا جمعیت خیریه الاورمان (مصر) و انجمن کمک و همبستگی کیمسه یوک مو (ترکیه) تعدادی مؤلفه استخراج شده‌اند^۱ که مهم‌ترین مؤلفه‌های تحت بررسی تطبیقی به شرح زیر هستند:

^۱ این مؤلفه‌ها یا معیارهای بررسی مقایسه‌ای از مطالعات فراوان بر روی تاریخچه این سه انجمن، روابط و مناسبات آنها با دولت‌ها در طول زمان، روابط و مناسبات آنها با جامعه هدف و نیز خیران و حامیان مالی از سوی دیگر، بررسی وضعیت عملکرد آنها در وضعیت‌های عادی و اضطراری و بحرانی، نحوه تأمین منابع مالی و... استخراج و احصا شده‌اند.

۱. **سال تأسیس:** قدمت و سابقه فعالیت سه انجمن مورد مطالعه کمتر از ۳۰ سال است؛ برای نمونه، مؤسسه خیریه دارالاکرام در سال ۲۰۰۱ (۱۳۸۰)، جمعیت خیریه الاورمان در سال ۱۹۹۳ و انجمن کیمسه یوک مو هم در سال ۲۰۰۲ تأسیس شده است.
۲. **شرایط و زمینه اجتماعی تأسیس:** منظور از زمینه اجتماعی تأسیس، زمینه و شرایط تاریخی، فرهنگی و اجتماعی و نیز موقعیت بحرانی (بحران‌هایی مانند قحطی، تورم شدید، رکود حاد و مزمن اقتصادی، سیل، زلزله، جنگ و...) یا شرایط عادی جامعه در زمان تأسیس و شکل‌گیری انجمن است. خیریه دارالاکرام تقریباً در شرایط عادی و غیربحرانی جامعه ایران تأسیس شد. خیریه الاورمان در زمانه افزایش تعداد ایتم و کودکان بی‌سرپرست در اواخر دهه ۸۰ و اوایل دهه ۹۰ در مصر و خیریه کیمسه یوک مو هم بعد از وقوع زلزله سال ۱۹۹۹ در منطقه مارمالا و حوادث بعد از آن تشکیل شد.
۳. **مرجع دولتی نظارت و صدور مجوز:** در ایران، نهاد متولی، وزارت کشور، در مصر وزارت همبستگی اجتماعی و در ترکیه وزارت کشور مسئول این امور هستند.
۴. **منابع مالی و نحوه تأمین آن:** یکی از مهم‌ترین مسائل و چالش‌های هر انجمن و نهاد مدنی به ویژه خیریه‌ها، سرمایه مالی و منابع مالی برای پیشبرد کارها و برنامه‌هاست. موضوع دیگر توجه به منبع مالی شرعی به اسم زکات است. در رابطه با انجمن دارالاکرام باید گفت با توجه به ممنوعیت اخلاقی فعالیت اقتصادی، این انجمن فقط وابسته به کمک‌های مالی حامیان و خیران و نیز بخشی از وجوهای شرعی مقلدان برخی از مراجع تقلید است. برخلاف اینکه در ایران خیریه‌ها کمتر بر موضوع زکات توجه و تکیه می‌کنند، در مصر و ترکیه وضع به گونه‌ای دیگر است. در رابطه با انجمن الاورمان باید گفت عمدتاً وابسته به منابع مالی درون‌دینی و شرعی (زکات، کفارات و نذورات) و سپس کمک‌های مالی متنوع مردمی است. در رابطه با کیمسه یوک مو هم باید افزود عمدتاً از جانب حمایت‌ها و کمک‌های سرمایه‌گذاران، صاحبان صنایع و تجار ترک و سپس کمک‌های مردمی و زکات تأمین مالی می‌شود.
۵. **جامعه هدف:** دارالاکرام جامعه هدف و ذی‌نفعان خود را از میان دانش‌آموزان بالاستعداد ولی فاقد سرپرست مؤثر در ایران انتخاب کرده است. الاورمان هم در مصر به فقرا و نیازمندان (با تأکید بر ایتم، زنان سرپرست خانوار و مردان ناتوان در امرار معاش خانواده) با راستی‌آزمایی و صحت‌سنجی، خدمات خود را ارائه می‌کند. کیمسه یوک مو هم جامعه هدف خود را از میان مصیبت‌دیدگان قحطی و گرسنگی، سیل و زلزله، جنگ و دیگر بحران‌های اجتماعی (عمدتاً آسیا و آفریقا) انتخاب کرده است.
۶. **تمرکز اصلی:** دارالاکرام تمرکز اصلی خود را بر آموزش و پرورش قرار داده است. الاورمان هم بر برطرف کردن فقر و توسعه پایدار و کیمسه یوک مو هم بر امداد بین‌المللی و کمک‌های اضطراری برون‌مرزی متمرکز شده است.
۷. **مرزبندی هویتی، دینی، قومی، نژادی و...** در انتخاب دریافت‌کنندگان خدمات: پرسش اصلی در اینجا این است که آیا انجمن خیریه در تخصیص خدمات خود نگاهی عام‌گرایانه دارد یا نگاهی خاص‌گرایانه (درون‌گروه) به موضوع دارد. مطالعات پژوهشگر نشان می‌دهد هر سه انجمن کمک‌های خود را بدون لحاظ کردن مرزبندی‌های هویتی، دینی، قومی و نژادی و... در اختیار نیازمندان قرار می‌دهند.
۸. **شعار و چشم انداز اصلی:** دارالاکرام این شعار را انتخاب کرده است و به تحقق آن متعهد است: «توسعه انسانی: از تحصیل کودکان تا شهروندان خوب». الاورمان هم شعار و چشم‌انداز «از خیریه تا پایداری؛ چشم‌اندازی جدید برای یک زندگی پایدار» را سرلوحه اقدامات و فعالیت‌های خود قرار داده است. کیمسه یوک مو هم به همان ایده آغازین خود در بدو تأسیس، یعنی «آنجا [برای کمک کردن] کسی هست؟» وفادار مانده است.

۹. **فعالیت برون مرزی و بین المللی:** در این رابطه باید گفت در حوزه فعالیت‌ها و اقدامات انجمن دارالاکرام ایران موردی مشاهده نشد. برای الاورمان مصر ۲ مورد گزارش کمک بین المللی (غزه و فلسطین) به دست آمد. اما کیمسه یوک مو عمدتاً بر اهداف بین المللی و پروژه‌های برون مرزی در بیش از ۴۰ کشور جهان تمرکز کرده است.

۱۰. **وابستگی به شخصیت‌ها و مراجع دینی، نهادهای مذهبی و...:** سؤال این است که آیا این سه انجمن وابستگی خاصی به چهره‌ها و شخصیت‌های برجسته و مراجع دینی، نهادهای مذهبی و... دارند؟ در رابطه با دارالاکرام ایرن و الاورمان مصر وابستگی خاصی مشاهده نشد. اما انجمن کیمسه یوک مو با الهام و تأثیرپذیری از افکار و اندیشه‌های فتح‌اله گولن (۱۹۳۸-۲۰۲۴) مصلح دینی، رهبری فکری و پدر معنوی جنبش هیزمت^۱ (خدمت) ترکیه، به وجود آمده است.

۱۱. **روابط و مناسبات با دولت وقت:** یکی از مباحث حساس و مناقشه‌برانگیز فعالیت‌های مدنی به ویژه خیریه‌ها، چگونگی روابط و مناسبات این تشکلات (به عنوان بخشی از جامعه مدنی) با نهاد قدرت و دولت است. گاه این روابط و مناسبات از نوع همکاری و تعامل و مکمل است، گاه خصمانه و به چشم رقیب و دشمن نگریستن به آن. در رابطه با انجمن‌های دارالاکرام ایران و الاورمان مصر باید گفت تا کنون این روابط و مناسبات بدون چالش و مسالمت‌آمیز بوده است، اما روابط و مناسبات انجمن کیمسه یوک مو با دولت وقت ترکیه و حزب حاکم (حزب عدالت و توسعه) در ابتدا بسیار حسنه و عالی بود، در سال ۲۰۱۳ اختلافات بروز کرد و در نهایت، از جولای ۲۰۱۶ به بعد این تشکل با سرکوب و تعطیلی از سوی دولت روبه‌رو شده است و کلیه فعالیت‌های آن در داخل خاک ترکیه غیرقانونی اعلام شده است.

۱۲. **ماهیت دینی بودن مؤسسه خیریه:** در اینجا، مفهوم دینی بودن با سه معیار و ملاک سنجیده می‌شود: ۱. اسم و عنوان، ۲. انگیزه و نیرو محرکه برای فعالیت و ۳. استفاده از وجوهات شرعی و منابع مالی درون دینی و مذهبی. از نظر اسم و عنوان باید گفت جمعیت خیریه و عام المنفعه دارالاکرام حضرت ابوالفضل عباس با استفاده از اسم قدسی و دینی فعالیت می‌کند، اما الاورمان مصر و کیمسه یوک مو ترک فاقد اسم قدسی و دینی هستند. از نظر انگیزه و نیرو محرکه برای فعالیت باید گفت دارالاکرام دارای انگیزه دینی متأثر و الهام گرفته از آموزه‌های الهیاتی (اسلامی-شیعی) است. الاورمان مصر و کیمسه یوک مو ترکیه هم متأثر و الهام گرفته از آموزه‌های الهیاتی اسلامی برای فعالیت هستند. از نظر معیار «استفاده از وجوهات شرعی و منابع مالی درون دینی» باید گفت الاکرام با استعلام از دفتر چند تن از مراجع تقلید و موافقت با استفاده از بخش و سهمی از وجوهات شرعی مرجع مربوط، امور خود را پیش می‌برد. دریافت زکات آنلاین و گوشت قربانی و سایر نذورات دینی و نیز برگزارکردن سفره‌های افطار (خیمه افطار یا چادرهای رمضان) نشان‌دهنده استفاده الاورمان و کیمسه یوک مو از وجوهات شرعی و منابع مالی درون دینی است.

۱۳. **حامیان شاخص یا شناخته شده:** انجمن دارالاکرام از حمایت روشفکرانی مانند شفيعی کدکنی، هوشنگ مرادی کرمانی، مصطفی ملکیان، محمدعلی موحد و... برخوردار است. در رابطه با الاورمان مورد خاصی مشاهده نشد. انجمن کیمسه یوک مو هم از حمایت‌های معنوی فتح‌اله گولن برخوردار بوده است.

^۱ هیزمت (Hizmet) یک کلمه رایج ترکی به معنای «خدمت» است و در واقع، نامی جایگزین برای جنبش ملهم از گولن است.

^۲ رجب طیب اردوغان، رئیس‌جمهور وقت ترکیه، فتح‌اله گولن (۱۹۴۱-۲۰۲۴) و جنبش ملهم از وی را یک «دولت موازی» می‌دانست که قصد «کودتا» علیه دولت مستقر و قانونی را داشته است. از این رو، کودتای نافرجام ۱۵ جولای ۲۰۱۶ را به گولن نسبت داد و بعد از این تاریخ کلیه فعالیت‌های این جنبش و از جمله کیمسه یوک مو در ترکیه ممنوع شد.

۱۴. برگزاری نشست‌ها، گفتگوها و سمینارهای تخصصی: بسیاری از مؤسسه‌ها و نهادهای مدنی در حوزه مسئولیت اجتماعی و مسئولیت مدنی اقداماتی متعدد مانند برگزاری نشست‌ها، گفت‌وگوها و سمینارهای تخصصی را در دستور کار قرار دارند. دارالاکرام مجموعه نشست‌های موسوم به «خیر و خرد» را برگزار می‌کند. برای الاورمان در این باره مورد خاصی مشاهده نشد. نشست‌های وابسته به جنبش هی‌زمت و موسوم به «آبانت» هم در ترکیه انجام می‌شود.

۱۵. خلاقیت یا فعالیت خاص و منحصر به فرد: فعالیت خاص و شاخص دارالاکرام بورسیه کردن دانش‌آموزان مستعد تا پایان دبیرستان و حتی در دوران دانشگاه است. الاورمان هم با ایده و طرح «روز یتیم» در اولین جمعه ماه آوریل، توزیع متوازن قربانی (قربانی‌های ایام تشریق در آمریکای جنوبی) پروژه‌های زیست‌محیطی و... برجستگی خاصی پیدا کرده است. کیمسه یوک مو هم با طرح «خواهرخواندگی خانواده‌ها» و نیز درمان و جراحی رایگان آب مروارید چندهزار نفر در کشورهای آسیایی و آفریقایی شهرتی خاص پیدا کرده است.

۱۶. راهبردهای حمایتی: فقیرنوازی یا فقرزدایی: در حوزه فعالیت‌های خیریه‌ای، مهم‌ترین هدف و فلسفه وجودی یک تشکل خیریه‌ای، کمک به فقرا و تهی‌دستان است. در این امر می‌توان دو رویکرد و راهبرد حمایتی را از هم تفکیک کرد: آیا هدف و نقش اصلی خیریه‌ها بیشتر توجه به فرد «فقیر» است یا نگاه ساختاری و توجه به ریشه‌های «فقر»؟ در واقع، بررسی و در دستور کار قرار دادن دوگانه فقیرنوازی/ فقرزدایی، وجه تمایز این دو رویکرد است. بیشتر خیریه‌ها کمتر بر ساختارهای اجتماعی مولد فقر و نابرابری و برطرف کردن و کاهش فقر، مبارزه با بی‌عدالتی و تلاش برای تحقق عدالت اجتماعی متمرکز می‌شوند و بیشتر توان و منابع خود را بر فرد فقیر و کمک‌های مالی مستمر یا ادواری به فرد فقیر تخصیص می‌دهند. حالت دوم این است که خیریه‌ها و نهادهای مدنی و داوطلب بخش بیشتری از زمان و تلاش خود را صرف رسیدگی به علل سیستماتیک فقر کنند و زمان نسبتاً کمتر را صرف پاسخ‌های اضطراری برای کمک‌های فوری به فقرا کنند. بررسی کارنامه فعالیت‌های هر سه انجمن دارالاکرام، الاورمان و کیمسه یوک مو نشان می‌دهد به نظر می‌رسد هر سه انجمن از موضع «فقیرنوازی» صرف فاصله گرفته‌اند ولی هنوز و به طور کامل در موقعیت «فقرزدایی» تثبیت نشده‌اند.

۱۷. جایزه یا نشان برجسته کسب‌شده: انجمن دارالاکرام با معرفی شدن به عنوان خیریه برتر در حوزه «خیر و صلح» از سوی «انجمن علمی مطالعات صلح ایران» و کیمسه یوک مو هم با دریافت نشان «ستاره ایشار» از دولت پاکستان و عنوان «سازمان منافع عامه» از دولت ترکیه و «مقام مشورتی» شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد دارای عنوان یا نشان برجسته هستند، ولی برای الاورمان مورد خاصی مشاهده نشد.

۱۸. استفاده از ظرفیت‌های دینی و ایام مذهبی: این شاخص برای دارالاکرام خیلی کم است، اما الاورمان در موسم قربانی عیدالاضحی (عید قربان) و قربانی‌های ایام تشریق، تهیه و توزیع بسته‌های غذایی افطار ماه رمضان و... فعالیت‌های فراوانی انجام می‌دهد. کیمسه یوک مو هم در این حوزه از ظرفیت خیمه رمضان (سفره‌های عمومی افطار)، قربان بایرامی (عید قربان) و رمضان بایرامی (عید فطر) استفاده کرده است.

۱۹. هم‌پوشانی با شاخص‌های توسعه انسانی (آموزش، بهداشت و درآمد سرانه): دارالاکرام ایران در درجه اول بر آموزش باکیفیت و در موارد فرعی بر ارائه خدمات بهداشتی به ذی‌نفعان و راه‌اندازی پروژه‌های مهارت‌آموزی و کارآفرینی (برای درآمدزایی) تأکید کرده است. الاورمان مصر در درجه اول در حوزه بهداشت و سلامت (تأسیس بیمارستان‌های تخصصی سرطان، قلب و کودکان)، سپس پروژه‌های اشتغال‌زایی و ایجاد درآمد (طرح کیوسک، توزیع دام زنده، وام اشتغال و...) و در مواردی ساخت و تجهیز مدارس فعالیت توسعه‌ای دارد. کیمسه یوک مو هم با ساخت بیمارستان و کلینیک، جراحی و درمان بیماران مبتلا به آب مروارید در ۱۲ کشور آفریقایی و آسیایی و ساخت و تجهیز مدارس در کشورهای متعدد در حوزه شاخص‌های توسعه انسانی فعالیت می‌کند. خلاصه مباحث مقایسه‌ای بالا در **جدول ۴** بازنمایی شده است.

جدول ۴: تحلیل تطبیقی مورد محور خیریه‌های مذهبی در سه کشور مورد مطالعه

Table 4. Case-based comparative analysis of religious charities in the three countries studied

حوزه مطالعاتی	ایران	مصر	ترکیه
مؤلفه‌های مورد مقایسه			
۱ مؤسسه خیریه مورد مطالعه	مؤسسه خیریه و عام‌المنفعه دارالاکرام حضرت ابوالفضل العباس (ع)	جمعیت خیریه الاورمان (دارالاورمان)	انجمن کمک و همبستگی کیمسه یوک مو
۲ سال تأسیس	۲۰۰۱	۱۹۹۳	۲۰۰۲
۳ شرایط و زمینه اجتماعی تأسیس	تقریباً عادی	افزایش تعداد ایتام و کودکان بی سرپرست	بعد از وقوع زلزله سال ۱۹۹۹
۴ مرجع دولتی نظارت و کسب مجوز	وزارت کشور	وزارت همبستگی اجتماعی	وزارت کشور
۵ منابع مالی و نحوه تأمین آن	با توجه به ممنوعیت اخلاقی فعالیت اقتصادی، کمک‌های مالی حامیان و خیران و نیز بخشی از وجوهات شرعی مقلدان برخی از مراجع تقلید	منابع مالی درون‌دینی و شرعی (زکات، کفارات و نذورات) و سپس کمک‌های مالی متنوع مردمی	عمدتاً حمایت‌ها و کمک‌های سرمایه‌گذاران، صاحبان صنایع و تجار ترک و سپس کمک‌های مردمی و زکات
۶ جامعه هدف	دانش‌آموزان با استعداد ولی فاقد سرپرست مؤثر در ایران	فقر و نیازمندان (با تأکید بر ایتام، زنان سرپرست خانوار و مردان ناتوان در امرار معاش خانواده)	مصیبت‌دیدگان قحطی و گرسنگی، سیل و زلزله، جنگ و دیگر بحران‌های اجتماعی (عمدتاً آسیا و آفریقا)
۷ تمرکز اصلی	آموزش و پرورش	توسعه پایدار	امداد بین‌المللی و کمک‌های اضطراری
۸ مرزبندی هویتی، دینی، قومی، نژادی و... در انتخاب دریافت‌کنندگان خدمات	عام‌گرایانه و فاقد هر گونه مرزبندی هویتی، دینی، قومی، نژادی و...	عام‌گرایانه و فاقد هر گونه مرزبندی هویتی، دینی، قومی، نژادی و...	عام‌گرایانه و فاقد هر گونه مرزبندی هویتی، دینی، قومی، نژادی و...
۹ شعار و چشم انداز اصلی	توسعه انسانی: از تحصیل کودکان تا شهروندان خوب	از خیریه تا پایداری؛ چشم‌اندازی جدید برای یک زندگی پایدار	آنجا [برای کمک‌کردن] کسی هست؟
۱۰ فعالیت برون‌مرزی و بین‌المللی	موردی مشاهده نشد.	۲ مورد درباره فلسطین	عمدتاً بر اهداف بین‌المللی و پروژه‌های برون‌مرزی در بیش از ۴۰ کشور جهان تمرکز کرده است.
۱۱ وابستگی به شخصیت‌ها و مراجع دینی، نهادهای مذهبی و...	وابستگی خاصی مشاهده نشد.	وابستگی خاصی مشاهده نشد.	الهام و تأثیرپذیری از افکار و اندیشه‌های فتح‌اله گولن، مصلح دینی، رهبری فکری و پدر معنوی جنبش هیزمت

۱۲	روابط و مناسبات با دولت وقت	بدون چالش	بدون چالش	حسنة و عالی تا ۲۰۱۶، سرکوب و تعطیل از سوی دولت از جولای ۲۰۱۶ به بعد
۱۳	ماهیت دینی بودن مؤسسه خیریه	۱-۱۳. اسم و عنوان	مذهبی (استفاده از اسم قدسی و دینی)	فاقد اسم قدسی و دینی
	۱۳-۲. انگیزه و نیرو محرکه	متأثر و الهام گرفته از آموزه‌های الهیاتی (اسلامی- شیعی) برای فعالیت	متأثر و الهام گرفته از آموزه‌های الهیاتی اسلامی برای فعالیت	متأثر و الهام گرفته از آموزه‌های الهیاتی اسلامی برای فعالیت
	۱۳-۳. استفاده از وجوهات شرعی و منابع مالی درون دینی مربوط	استعلام از دفتر چند تن از مراجع تقلید و موافقت با استفاده از بخش و سهمی از وجوهات شرعی مرجع مربوط	دریافت زکات آنلاین و گوشت قربانی و سایر نذورات	دریافت زکات و گوشت قربانی و سایر نذورات
۱۴	حامیان شاخص یا شناخته شده	روش‌فکرانی مانند شفیعی کدکنی، هوشنگ مرادی کرمانی، مصطفی ملکیان، محمدعلی موحد و...	مورد خاصی مشاهده نشد.	فتح‌اله گولن
۱۵	برگزاری نشست‌ها، گفت‌وگوها و سمینارهای تخصصی	مجموعه نشست‌های موسوم به «خیر و خرد»	مورد خاصی مشاهده نشد.	نشست‌های «آبانت» وابسته به جنبش هی‌زمت
۱۶	فعالیت خاص و منحصر به فرد	بورسیه کردن دانش‌آموزان مستعد تا پایان دبیرستان و حتی در دوران دانشگاه	طرح «روز یتیم» در اولین جمعه ماه آوریل، توزیع متوازن قربانی (قربانی‌های ایام تشریق در آمریکای جنوبی) پروژه‌های زیست محیطی	طرح «خواهرخواندگی خانواده‌ها»، درمان و جراحی رایگان آب‌مروارید چندین هزار نفر در کشورهای آسیایی و آفریقایی
۱۷	راهبردهای حمایتی: فقیرنوازی یا فقرزدایی	فاصله گرفتن و خروج از فقیرنوازی و حرکت توسعه‌مدارانه به سمت فقرزدایی	فاصله گرفتن و خروج از فقیرنوازی و حرکت توسعه‌مدارانه به سمت فقرزدایی	فاصله گرفتن و خروج از فقیرنوازی و حرکت توسعه‌مدارانه به سمت فقرزدایی
۱۸	جایزه یا نشان برجسته کسب شده	معرفی شدن به عنوان خیریه برتر در حوزه «خیر و صلح» از سوی «انجمن علمی مطالعات صلح ایران»	مورد خاصی مشاهده نشد.	دریافت نشان «ستاره ایثار» از دولت پاکستان، عنوان «سازمان منافع عامه» از دولت ترکیه و «مقام مشورتی» شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد

۱۹	استفاده از ظرفیت‌های دینی و ایام خلی کم مذهبی	قربانی عیدالاضحی (عید قربان) و قربانی‌های ایام تشریق، بسته‌های غذایی افطار ماه رمضان	خیمه رمضان (سفره‌های عمومی افطار)، قربان بایرامی (عید قربان) و رمضان بایرامی (عید فطر)
۲۰	هم‌پوشانی با شاخص‌های توسعه انسانی (آموزش، بهداشت و درآمد سرانه)	در درجه اول تمرکز بر آموزش باکیفیت و در موارد فرعی ارائه خدمات بهداشتی به ذی‌نفعان و راه‌اندازی پروژه‌های مهارت‌آموزی و کارآفرینی	در درجه اول فعال در حوزه بهداشت و سلامت (تأسیس بیمارستان‌های تخصصی سرطان، قلب و کودکان)، سپس پروژه‌های اشتغال‌زایی و ایجاد درآمد (طرح کیوسک، توزیع دام زنده، وام اشتغال و...) و در مواردی ساخت و تجهیز مدارس

۵- نتیجه‌گیری نهایی و جمع‌بندی

پژوهش حاضر که با هدف بررسی تطبیقی نظام‌های خیریه و خیریه‌های مذهبی در کشورهای ایران، مصر و ترکیه انجام شده است، به دنبال پاسخ این پرسش بود: عوامل مؤثر بر رشد و گسترش خیریه‌ها و نیز مهم‌ترین تمایزات و اشتراکات خیریه‌گرایی و خیریه‌های مذهبی در ایران و مصر و ترکیه کدام‌اند؟

بررسی منطقه خاورمیانه از منظر جامعه‌شناسی تاریخی نشان می‌دهد عوامل متکثر و متغیرهای فراوانی بر رشد و گسترش مؤسسه‌های خیریه در منطقه خاورمیانه مؤثر بوده‌اند که مهم‌ترین این علل و عوامل و متغیرها در این منطقه عبارت‌اند از: ۱. انگیزه‌های خیرخواهانه انسانی و تمایلات مذهبی؛ ۲. فقر و نابرابری‌های اجتماعی؛ ۳. بی‌رغبتی بخش خصوصی؛ ۴. اجرای برنامه‌های نئولیبرالیستی و عقب‌نشینی دولت‌ها از حوزه مسئولیت‌های اجتماعی.

در سطح کلان کشوری و کلی، بررسی تطبیقی سه کشور طبق تحلیل ثانویه داده‌های سالیانه CAF نشان داد: در متأخرترین داده‌ها، رتبه منطقه‌ای و جهانی برای کشور ایران به ترتیب ۳ و ۲۷، برای کشور مصر ۱۲ و ۱۲۸ و برای کشور ترکیه ۱۱ و ۱۲۲ است. در اینجا، شاهد برتری ۱۰۱ پله‌ای ایران نسبت به مصر و برتری ۹۵ پله‌ای نسبت به ترکیه هستیم.

تحلیل ثانویه داده‌های حاصل پیمایش ارزش‌های جهانی نشان داد از نظر میزان عضویت در مؤسسه‌ها و سازمان‌های خیریه، در اینجا شاهد برتری ۶ برابری ایران نسبت به مصر و ۵ برابری نسبت به ترکیه از نظر عضویت نهادی هستیم؛ اگرچه نمی‌توان با قطعیت علل این اختلاف فاحش آماری در عضویت در سازمان‌های خیریه را تحلیل کرد، شاید عواملی مانند سابقه و بافتار مذهبی متفاوت (تشیع/تسنن)، اعتقاد به خیر اجتماعی، میل به شکل‌گرایی و رفتارهای نهادمند، کثرت و در دسترس بودن مؤسسه‌های خیریه، شروط آسان عضویت و فعالیت و... تا حدودی این موضوع را تبیین کنند. همچنین، در هر سه کشور، مردان بیش از زنان عضویت نهادی داشته‌اند. علاوه بر این، در ایران بین افزایش سن و عضویت (شامل فعال و غیرفعال) در مؤسسه‌ها و سازمان‌های خیریه رابطه همبستگی مثبت برقرار است. در مصر برعکس، جوانان نسبت به دو گروه

سنی دیگر، یعنی بزرگسالان و میانسالان، عضویت بیشتری داشته‌اند. اما در ترکیه افراد مسن و بزرگسال نسبت به دو گروه سنی دیگر، یعنی جوانان و میانسالان، عضویت بیشتری داشته‌اند.

طبق داده‌های موج هفتم از ارزش‌های جهانی یا WVS، آن‌طور که در **جدول ۳** قابل مشاهده بود، در ایران بیش از چهارپنجم پاسخ‌گویان اعلام کرده‌اند «اعتماد زیاد و خیلی زیاد» به نهادهای خیریه دارند و حدود یک‌پنجم هم اعلام کرده‌اند اعتمادی (چندان یا اصلاً) به بنیادهای خیریه ندارند. در مصر کمتر از نیمی از پاسخ‌گویان اعلام کرده‌اند «اعتماد زیاد و خیلی زیاد» به سازمان‌های خیریه دارند و بیش از یک‌سوم هم اعلام کرده‌اند اعتمادی (چندان یا اصلاً) به نهادهای خیریه ندارند. در ترکیه هم وضعیت اعتماد به خیریه‌ها این‌گونه بوده است: حدود سه‌پنجم پاسخ‌گویان اعلام کرده‌اند «اعتماد زیاد و خیلی زیاد» به خیریه‌ها دارند و حدود دوپنجم پاسخ‌گویان هم اعتماد چندانی به این نهادها ندارند.

همچنین، از نظر اعتماد به خیریه‌ها، در ایران و مصر، زنان هم‌اندازه مردان به مؤسسه‌های خیریه اعتماد دارند، ولی در ترکیه زنان اندکی (۱ درصد) بیش از مردان به نهادهای خیریه‌ها «اعتماد زیاد و خیلی زیاد» دارند. همچنین، در ایران و ترکیه افراد مسن و بزرگسال نسبت به دو گروه سنی دیگر، یعنی میانسالان و جوانان، اعتماد بیشتری به مؤسسه‌های خیریه داشته‌اند. به عبارتی، در این دو کشور بین افزایش سن و اعتماد به نهادها و سازمان‌های خیریه رابطه همبستگی مثبت برقرار است؛ اما در مصر جوانان بیش از دو گروه سنی دیگر، یعنی میانسالان و بزرگسال، اعتماد بیشتری به مؤسسه‌های خیریه داشته‌اند. به تعبیری، در مصر بین افزایش سن و کاهش اعتماد به مؤسسه‌ها و سازمان‌های خیریه رابطه همبستگی معکوس خفیفی برقرار است و هرچه سن افراد بالاتر می‌رود، میزان اعتماد آنها به نهادهای خیریه به طور خفیف کاهش می‌یابد. دلیل این افزایش اعتماد همراه با افزایش سن در ایران و ترکیه و از سویی، کاهش اعتماد در مصر احتمالاً این باشد که در مصر جوانان حضور اجتماعی و مدنی بیشتری در تشکلهای مدنی دارند و به کارایی آنها اعتقاد دارند و در نتیجه، اعتماد بیشتری حاصل می‌شود؛ اما در ایران و ترکیه معمولاً جوانان به دلیل سبک زندگی و مسائل اشتغال، بی‌ثباتی یا کم‌ثباتی مالی و اقتصادی و نیز ازدواج و تحصیل کمتر، درگیر امور اجتماعی مانند خیریه‌ها می‌شوند و این میانسالان و بیشتر از همه بزرگسالان هستند که به خاطر استقلال مالی و اقتصادی و نیز نوعی نگاه‌ثواب‌گونه (رضای خدا) و نیز کسب پرستیژ اجتماعی و پایگاه اجتماعی اکتسابی (مبتنی بر شیخوخت، خوشنامی و خیربودن و...) هم عضویت نهادی و هم اعتماد بیشتری به خیریه‌ها دارند.

در نهایت اینکه یافته‌های این پژوهش نشان داد هر سه انجمن خیریه مورد مطالعه (با وجود قرارگرفتن در سه بافتار فرهنگی و تاریخی و اجتماعی متفاوت)، دارای رویکرد دینی هستند و نقطه عزیمت آنها برای کنشگری مدنی و فعالیت اجتماعی انگیزه‌های دینی و الهیاتی است، ولی خدمات خود را بدون مرزبندی هویتی و دینی به تمام نیازمندان عرضه می‌کنند. نکته دیگر اینکه دارالاکرام ایران بر آموزش (اعطای بورس تحصیلی به دانش‌آموزان مستعد) به مثابه ابزار اصلی در تحرک اجتماعی نیازمندان و خروج آنان از چرخه فقر تأکید می‌کند، الاورمان مصر بر توسعه پایدار و چندبُعدی و نیز کیمسه یوک مو ترکیه بر فعالیت‌های بین‌المللی امداد و نجات و کمک‌های اضطراری متمرکز شده است. از دلایل این مدل تمرکز بر اهداف در سه انجمن مورد مطالعه می‌توان گفت با توجه به رفاه نسبی جامعه ترکیه (به ویژه از دهه ۱۹۸۰ و بعد از انجام اصلاحات اقتصادی در دولت تورگوت اوزال) و برخورداری شهروندان ترک از حدی قابل قبول از درآمد سرانه و نیز حضور تجار و بازرگانان و صاحبان صنایع و سرمایه وابسته به جنبش هیزمت و گولن در سراسر جهان، تا حدودی طبیعی است که کیمسه یوک مو بر اهداف برون‌مرزی و بین‌المللی، یعنی امداد و نجات در بلایا و موقعیت‌های اضطراری، تمرکز کند. اما در ایران، با توجه به حضور دانش‌آموزانی مستعد که در موقعیت نامناسب مالی و اقتصادی خانواده خود به سر می‌برند و احتمال ترک

تحصیل و خروج از چرخه تحصیل در این گونه دانش‌آموزان زیاد است، دارالاکرام تأکید و تمرکز خود را بر حمایت و بورسیه‌کردن این دانش‌آموزان گذاشته است؛ زیرا آموزش نقشی مهم در تحرک اجتماعی اقشار و لایه‌های پایین جامعه ایران دارد. در مصر، حضور تیمی از پزشکان، مهندسان، متخصصان و کارشناسان بلندمرتبه در هیئت‌مدیره انجمن و سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی مدیران ارشد الاورمان که سابقه کار در بخش دولت و نظام سیاسی مصر را نیز داشته‌اند، موجب شده است تا با توجه به وجود ضعف‌های جدی مصر در حوزه توسعه انسانی و توسعه پایدار (رتبه ۱۱۰ جهان)، این انجمن تأکید و تمرکز خود را بر توسعه پایدار و چندبعدی قرار دهد.

منابع فارسی

- اعتمادی فرد، م. (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی وضعیت دین در ایران، ترکیه و مصر. *فصلنامه اسلام و مطالعات اجتماعی*، ۳(۱)، ۶۵-۹۴. https://jiss.isca.ac.ir/article_20605.html
- پویافر، م. (۱۳۹۹). خیر ایرانی - خیر عراقی؛ مقایسه الگوی فعالیت‌های خیر دینی ایرانیان و عراقیان در آیین پیاده‌روی اربعین. *فصلنامه راهبرد فرهنگ*، ۱۳، ۳۹-۷۴. <https://doi.org/10.22034/jsfc.2021.126586>
- راگین، ج. (۱۳۹۷). *روش تطبیقی فراسوی راهبردهای کمی و کیفی* (محمد فاضلی، مترجم). تهران: انتشارات آگاه.
- سینگر، ا. (۱۳۹۶). *خیریه در جوامع اسلامی* (فاطمه سلجوقیان، مترجم). اصفهان: انتشارات قیسات.
- صادقی، ع. (۱۴۰۰). *زن‌دگی روزمره تهی‌دستان شهری*. تهران: انتشارات آگاه.
- غفاری، غ. (۱۳۸۸). *منطق پژوهش تطبیقی. فصلنامه مطالعات اجتماعی ایران*، ۳(۴)، ۷۶-۹۲. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20083653.1388.3.4.5.2>
- غفاری، غ.، و حبیب‌پور، ک. (۱۳۹۷). *سیاست اجتماعی، بنیان‌های مفهومی و نظری*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- غفاری، غ.، میرزایی، ج.، و شریعتی، س. (۱۴۰۳). *بررسی تطبیقی مسئولیت اجتماعی خیرخواهی در دستگاه اندیشگی دورکیم، سینگر و ژیزک. فصلنامه مطالعات اجتماعی ایران*، ۱۸(۴).
- غفاری، غ.، شریعتی، س.، و میرزایی، ج. (۱۴۰۳). *خیرخواهی و آراستگی اجتماعی؛ دلالت‌های نظری و تجربی. فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی*، ۳۱(۲)، ۱۶۷-۱۸۸. <https://doi.org/10.22059/jsr.2025.371927.1943>
- فوران، ج. (۱۳۹۸). *نظریه‌پردازی انقلاب‌ها* (فرهنگ ارشاد، مترجم). تهران: نشر نی.
- کاپور، ای. (۱۳۹۸). *فعالیت‌های انسان‌دوستانه سلبیتی‌ها؛ ایدئولوژی دهشگری جهانی* (احسان شاه قاسمی، مترجم). تهران: انتشارات سوره مهر.
- میرزایی، ج. (۱۴۰۲). *بررسی وضعیت پژوهش‌های تطبیقی در حوزه مطالعات اجتماعی در ایران. فصلنامه پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی*، ۵(۴)، ۹۴-۶۹. <https://doi.org/10.48310/rsse.2024.15464.1176>
- میلز، س. ر. (۱۳۸۷). *بینش جامعه‌شناسی؛ نقادی بر جامعه‌شناسی آمریکایی* (عبدالمعبود انصاری، مترجم). تهران: انتشارات شرکت سهامی انتشار.
- هنیه، آ. (۱۳۹۹). *تبار خیزش؛ مسائل سرمایه‌داری معاصر در خاورمیانه* (لادن احمدیان هروی، مترجم). تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

References

- Borchgrevink, K. (2020). NGOization of islamic charity: claiming legitimacy in changing institutional contexts. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31, 1049–1062. <https://doi.org/10.1007/s11266-017-9892-7>
- Cnaan, R. A., Robert, J. W., & Boddie, S. C. (1999). *The newer deal social work and religion in partnership*. New York: Columbia University Press.
- Charities Aid Foundation [CAF]. (2024). *World giving index 2010 (PDF)*. Charities Aid Foundation.
- Etemadi Fard, M. (2015). A comparative study of the status of religion in Iran, Turkey and Egypt. *Quarterly Journal of Islam and Social Studies*, 3(1), 65-94. https://jiss.isca.ac.ir/article_20605.html [In Persian]
- Furan, J. (2019). *Theorizing revolutions* (Farhang Ershad, Trans.). Tehran: Ney Publishing House. [In Persian]
- Ghaffari, G. (2009). Logic of comparative research. *Iranian Quarterly Journal of Social Studies*, 3(4), 76-92. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20083653.1388.3.4.5.2> [In Persian]
- Ghaffari, G., & Habibpour, K. (2018). *Social policy, conceptual and theoretical foundations*. Tehran: Tehran University Press. [In Persian]
- Ghaffary, G., Shariati, S., & Mirzaei, J. (2025). Benevolence and social polished; theoretical and empirical implications. *Sociological Review*, 31(2), 167-188. [In Persian]
- Ghaffari, G., Mirzaei, J., & Shariati, S. (2025). A comparative study of the social responsibility of benevolence in the thought system of Durkheim, Singer and Žižek. *Iranian Quarterly Journal of Social Studies*, 18(4), - [In Persian]
- Haniyeh, A. (2010). *The descent of uprising: problems of contemporary capitalism in the middle east* (L. Ahmadian Heravi, Trans.). Tehran: Culture, Art and Communication Research Institute Publications. [In Persian]
- Kapoor, I. (2019). *The humanitarian activities of celebrities; the ideology of global giving* (E. Shah Ghasemi, Trans.). Tehran: Sooreh Mehr Publishing House. [In Persian]
- Mirzaei, J. (2024). Examining the position of comparative research in the field of Social Studies in Iran. *Quarterly Journal of Research in Social Studies Education*, 5(4), 69-94. <https://doi/10.48310/rsse.2024.15464.1176> [In Persian]
- Mills, C. W. (2008). *The sociological imagination: a critique of american sociology* (A. Ansari, Trans.). Tehran: Sahami Publications Company. [In Persian]
- Mittermaier, A. (2019). *Giving to god: Islamic charity in revolutionary times*. University of California Press.
- Ragin, Ch. (2018). *Comparative method beyond quantitative and qualitative strategies* (M. Fazeli, Trans.). Tehran: Agah Publications. [In Persian]
- Sadeghi, A. (2021). *Daily life of the urban poor*. Tehran: Agah Publications. [In Persian]
- Smelser, N. J. (2003). On comparative analysis, interdisciplinarity and internationalization in sociology. *International Sociology*, 18(4), 643-657. <https://doi.org/10.1177/0268580903184001>
- Shehata, D. (2012). *Mapping Islamic actors in Egypt*. Netherlands-Flemish Institute in Cairo Al-Ahram Center for Political and Strategic Studies.
- Singer, A. (2017). *Charity in Islamic societies* (F. Seljuqian, Trans.). Isfahan: Qabsat Publications. [In Persian]
- Pouyafar, M. R. (2021). Iranian good - iraqi good; a comparative study of the iranian and iraqi religious good activities during the arabaeen ritual march. *Strategy for Culture*, 13, 39-74. <https://doi.org/10.22034/jsfc.2021.126586> [In Persian]
- World Values Survey [WVS.] (2022). *World Values Survey Wave 7 (2017-2020)*. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWVL.jsp>
- Zihnioğlu, Ö. (2018). Islamic civil society In Turkey. Youngs (Ed.), *The mobilizing of conservative civil society* (pp. 39–44). Carnegie Endowment for International Peace.
- Zencirci, G. (2024). *The Muslim social: Neoliberalism, charity, and poverty in Turkey*. Syracuse University Press.

